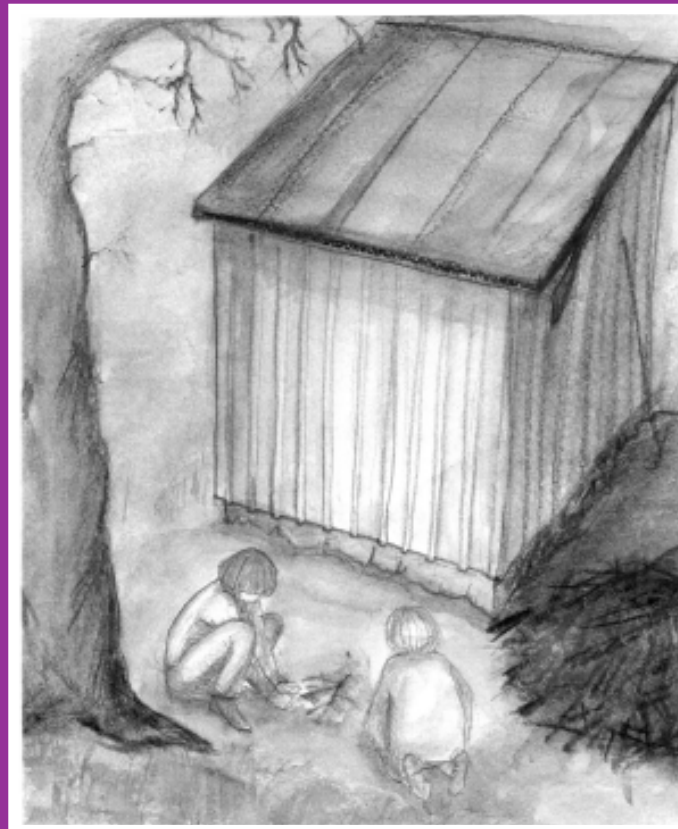

En utvecklingspsykologisk studie av barn, eld och brand

Intervjuer och berättelser av grundskoleelever och deras mödrar

Denna rapport ingår i Räddningsverkets serie av forsknings- och utvecklingsrapporter.
I serien ingår rapporter skrivna av såväl externa författare som av verkets anställda.
Rapporterna kan vara kunskapssammanställningar, idéskrifter eller av karaktären tillämpad forskning.
Rapporten redovisar inte alltid Räddningsverkets ståndpunkt i innehåll och förslag.

2002 Räddningsverket, Karlstad
Räddningstjänstavdelningen
ISBN 91-7253-179-7

Beställningsnummer P21-414/02
2002 års utgåva

En utvecklingspsykologisk studie av barn, eld och brand

Intervjuer och berättelser
av grundskoleelever och deras mödrar

Fil. dr Yvonne Terjestam
Lunds Universitet, Psykologiska Institutionen

Räddningsverkets kontaktperson:
Linda Smedberg
Enheten för olycksförebyggande verksamhet, telefon 054-13 50 71

Förord

Som en del i att öka förståelsen för barns agerande i olika farosituationer startade ett forskningsprojekt om faror i samband med eld, vatten och att gå vilse. Föreliggande studie utgör en del av detta projekt som sker i samarbete mellan Psykologiska institutionen vid Lunds Universitet och Räddningsverket, Karlstad.

Jag vill tacka psykologerna Yvonne Johansson och Jan Bexell som utfört intervjuerna och också varit delaktiga i kodningsprocessen. Ett särskilt tack också till Linda Smedberg, kontaktperson på Räddningsverket.

Innehållsförteckning

ABSTRACT	7
SAMMANFATTNING	9
INLEDNING	11
KUNSKAP OM BETEENDE	11
ÅLDER OCH KUNSKAP	12
NÄR BARN BEDÖMER RISKER	12
VAD VET VI OM BARN OCH ELD	13
KÖNSSKILLNADER.....	13
ATT FÖREBYGGA SKADOR RESPEKTIVE OLYCKOR	13
SYFTE.....	14
METOD	15
UNDERSÖKNINGSGRUPP	15
MÄTMETODER OCH ADMINISTRERING	16
<i>Barnen berättar om en bild</i>	16
DOKUMENTATION OCH PRESENTATION	17
RESULTAT	18
INTERVJU MED BARNEN I ÅRSKURS TVÅ	18
<i>Är det farligt att leka med eld?</i>	18
<i>Har du varit med om någon olycka med eld?</i>	18
<i>Vad gör du om det börjar brinna i en garden?</i>	19
<i>Vad barnens svar berättar</i>	19
<i>Hur kan man hindra att det sker olyckor med eld?</i>	20
BARNEN I ÅRSKURS TVÅ BERÄTTAR OM EN BILD	21
<i>Varför leker barnen i bilden med eld?</i>	21
<i>Är det farligt att leka med eld?</i>	22
<i>Hur barnen i berättelserna hanterar okontrollerad eld</i>	22
<i>Den farliga bestraffningen</i>	23
<i>Eldlekar bland pojkar respektive flickor</i>	23
<i>Vad visar berättelserna och intervjun</i>	24
<i>Vad kan vi göra för att öka säkerheten?</i>	24
MÖDRARNA TILL BARNEN I ÅRSKURS TVÅ INTERVJUAS	25
INTERVJU MED ELEVERNA I ÅRSKURS FEM	26
<i>Hur farligt är det att leka med eld?</i>	26
<i>Har du varit med om någon olycka med eld?</i>	26
<i>Vad gör du om det börjar brinna i en garden?</i>	26
<i>Hur kan man hindra att det sker olyckor med eld?</i>	28
<i>Vad är ett säkert agerande?</i>	28
BARNEN I ÅRSKURS FEM BERÄTTAR KRING EN BILD	29
<i>Varför leker barnen i bilden med eld?</i>	29
<i>Hur farlig är elden?</i>	30
<i>Att släcka själv eller hämta hjälp</i>	31
<i>Eldlekar bland pojkar respektive flickor i årskurs fem</i>	32
<i>Vad visar bildberättelserna? En sammanfattning</i>	33
ELEVERNAS MÖDRAR INTERVJUAS	33
<i>Vad gör du för att hindra barnen från att leka med eld?</i>	34
<i>Vad kan vi göra för att öka säkerheten bland barnen i årskurs fem?</i>	34
INTERVJU MED UNGDOMARNA I ÅRSKURS ÅTTA	36
<i>Hur farligt är det att leka med eld?</i>	36
<i>Har du varit med om någon olycka med eld?</i>	36
<i>Vad gör du om det börjar brinna i en garden?</i>	36
<i>Hur kan man hindra att det sker olyckor med eld?</i>	37

UNGDOMARNA I ÅRSKURS ÅTTA BERÄTTAR OM EN BILD.....	38
<i>Att gömma sig för att elda</i>	39
<i>Hur farlig är elden?</i>	39
<i>Eldlekar bland pojkar respektive flickor i årskurs åtta</i>	40
UNGDOMARNAS MÖDRAR INTERVJUAS	41
<i>Vad gör du för att hindra att barnen leker med eld?</i>	41
<i>Ungdomarna i årskurs åtta – en sammanfattning</i>	42
DISKUSSION	43
REFERENSLISTA	44

Abstract

One hundred and fifty school pupils in years 2, 5 and 8 (aged 8, 11 and 14 respectively) in semi-structured interviews recounted their experiences, knowledge, and thoughts regarding fire and fires. They also spoke freely about a picture showing two children behind a wooden shed. In semi-structured interviews the children's mothers described what they do to prevent accidents with fire. The interviews with the children show that slightly more than half of them in years 2 and 5 would try themselves to put out a curtain that was on fire rather than fetch help. On the other hand it was revealed that children in year 5 compared to those in year 2 have considerably more knowledge about how such a fire should be extinguished. Knowledge about how to react in the event of a fire did not vary across the age groups as would be desired. Ignorance regarding how fires should be extinguished, plus lack of experience, and the tendency to deal, for example, with a curtain fire without getting help is a dangerous combination. Interviews with the children's parents, and the children's own stories about the picture highlighted that interest in fire changes approximately between 11 and 12 years of age. The inclination to play with fire is strongest in children in year 5 (aged 11) and curiosity seems to be the leading motive. Knowledge about the dangers related to fire doesn't always seem to have a preventative effect. Accounts of children that start fires and then leave them to burn unattended are a recurring theme recounted by the children. Issues concerning responsibility and morals stood out as being important. The ability to assess people, what they do, and ought to do, is relatively well developed at these ages. The parents also need information on how they should respond to their children's changing interests as regards fire. The tendency to trivialise playing with fire by children is also confirmed in this study. In addition, the accounts from the children showed that girls, regardless of age, have a more responsible attitude than boys towards fire and how to deal with it. As regards the tendency to play with fire, no differences were identified between boys and girls in years 2 and 5, but were identified in year 8. Youngsters associate playing with fire with boys. The accounts also showed that the fear of punishment plays a decisive role in preventing children from raising the alarm or fetching help for fires they have started themselves. Pupils in year 8 exhibited a good understanding of how to use fire safely and how to extinguish fires. The younger pupils did not have the overall perspective of fire prevention that was present amongst the older pupils. At these ages fire doesn't seem to have the same general relevance as it does for the younger children. And dealing with fires seems to have obtained a clearer social and practical signification. On the other hand, excitement makes up a great part of dealing with fires even for these age groups.

Sammanfattning

Etthundrafemtio elever i årskurserna två, fem och åtta berättade i en semistrukturerad intervju om sina erfarenheter av-, kunskap om-, och tankar kring eld och brand. De berättade också fritt kring en bild av två barn bakom ett träskjul. I en semistrukturerad intervju beskrev barnens mödrar vad de gör för att förhindra olyckor med eld. Intervjuerna med barnen visar att drygt hälften av barnen i årskurs två såväl som årskurs fem skulle försöka släcka en eld i en gardin istället för att hämta hjälp. Däremot framkom att barnen i årskurs fem jämfört med årskurs två har avsevärt bättre kunskap om hur en sådan eld skall släckas. Kunskapen om hur man skall agera vid brand är alltså inte åldersdifferentierad på ett önskvärt sätt. Kombinationen av okunnighet om hur en eld skall släckas, bristande erfarenhet och benägenhet att åtgärda eld i en gardin är farlig. Intervjuerna med barnens föräldrar såväl som barnens berättelser kring en bild visade att intresset för eld förändras vid cirka elva till tolv års ålder. Motivationen att leka med eld är stark bland barnen i årskurs fem och nyfikenhet verkar vara den främsta drivkraften. Vetskap om eldens farlighet verkar inte alltid hindrande. Barn som startar en eld och sedan lämnar den utan åtgärd är ett återkommande tema i dessa barns berättelser. Frågor som rör ansvar och moral framstår som väsentliga. Förmågan att bedöma människor, vad de gör och borde göra är relativt välutvecklad i dessa åldrar. Föräldrarna behöver också information hur de skall förhålla sig till barnens sådana förändrade intresse. Tendensen att bagatellisera barnens lek med eld bekräftas också i denna studie. Vidare visade berättelserna att flickor, oavsett åldersgrupp, har ett mer ansvarsfyllt förhållande till eld och eldhantering än vad pojkar har. Inga skillnader mellan könen avseende benägenhet till eldlekar framträdde bland barnen i årskurserna två respektive fem men däremot bland högstadieeleverna. Ungdomarna förknippar eldhantering med pojkar. Berättelserna visade också att rädslan för bestraffning har avgörande betydelse för att barnen inte larmar eller hämtar hjälp vid bränder som de själv orsakat. Eleverna i årskurs åtta visade god förståelse för dels hur man eldar säkert och dels hur man släcker eld. Ett övergripande förebyggande perspektiv saknades hos de yngre eleverna men var framträdande bland ungdomarna. Bland dessa äldre elever verkar inte elden ha samma generella relevans jämfört med de yngre och eldhanteringen verkar ha fått en tydligare social och praktisk innebörd. Däremot utgör spänningen ett väsentligt inslag i eldhanteringen även i dessa åldersgrupper.

Sökord: barn, eld, brand, ungdomar, utveckling, lek med eld, utvecklingspsykologi

Inledning

Elden intar en särställning i människans liv. Att vara uppmärksam på incidenter med eld har historiskt sett varit väsentligt. Kunskap om elden och dess förlopp gav den förhistoriska människan (såväl som den nutida moderna människan) möjligheter att dels undvika livshotande faror och dels lära sig använda den för egna syften d v s att få värme, mat och skydd. Den uråldriga fascination som elden väcker är också en del av vårt nutida gäckande problem med barn och eld. Den är sannolikt också en grund till föräldrars tendens till att förneka barns intresse för eld (Terjestam & Rydén, 1996). Detta intresse är en normal del av utvecklingen. Barn vill lära sig om världen och de gör detta främst genom manipulering eller hantering av tingen; En bordsduk dras ner och skapar förståelse för tingens instabilitet; Ett löv brinner upp och ger information om skapelsens mysterier och världens förgänglighet. Känslor av makt såväl som utsatthet är lätta att förstå i sammanhanget. Att ha makten över elden är också att ha makten över förgörelsen. Men sådana upplevelser är sällsynt förekommande och diagnosen ”pyroman” är snävt avgränsad. Pyromani är inte relaterat till den normala fascination som barn (såväl som vuxna) känner inför elden och pyromani är väsensskilt från den normala nyfikenhet som elden väcker i vissa åldrar. Den utvecklingsmässigt grundade lusten att utforska och experimentera med eld kan hos somliga barn bli alltför stark utan att för den skull vara onormal. Däremot är sådana tendenser farliga. Det är viktigt att stävja dem så snart som möjligt. Detta kan oftast göras genom att låta barnet ge nyfikenheten ett uttryck under väl kontrollerade situationer. Att elda i trädgården med föräldrarna, att grilla tillsammans med familjen eller att hjälpas åt med brasan eller kaminen är konstruktiva tillfällen till att dämpa en gryende eller utvecklad nyfikenhet. I tonåren kan eld användas av vissa ungdomar som en del i deras strävan mot självständighet och avgränsning mot vuxenvärlden (Terjestam & Rydén, 1997). Det är viktigt att uppmärksamma och att korrigera sådana tendenser som annars kan bli en del i asociala beteendemönster. Däremot är sådant beteende inte ett uttryck för ”pyromani”. Beteendestörningar såväl som asocial läggning utesluter diagnosen ”pyroman”.

Kunskap om beteende

För att förstå ett barns beteende i förhållande till eld krävs att vi har *generell kunskap* om barnets utvecklingsnivå. Sådan generell kunskap är relativt stabil och enhetlig och gäller för flertalet barn i en viss åldersgrupp (Fischer & Bidell, 1998, s. 470). Vi ställer oss då frågor som vad barn i en viss målgrupp fysiskt kan klara av och tankemässigt förstå. Därutöver behöver vi *specifik* kunskap om barnet i den situation vi studerar. Denna specifika kunskap krävs på grund av utvecklingens karaktär. Skillnaderna mellan olika barns förmågor är stora. På samma sätt finns det stora skillnader mellan samma barns förmågor i olika situationer. Kognitiva utvecklingsprocesser har alltså dels en stabil, allmängiltig och dels en situations- och individrelaterad karaktär (Case, 1999, s. 44). Ett exempel på stabilitet i utvecklingen är att den logiska kapaciteten inte är fullt utvecklad förrän i tonåren varför yngre barn helt enkelt inte kan förstå vissa resonemang eller förhållanden (Hwang & Nilsson, 1996, s. 157-172; Dworetzky, 1995, s. 236). Det är alltså omöjligt för unga barn att utföra komplexa tankeoperationer som t e x att bedöma när en eld blivit en brand och förstå när den är utom kontroll, att förstå i vilket skede hjälp är nödvändig för att släcka en brand och vad som krävs för denna åtgärd. Sådan övergripande kunskap om (relativt) stabila kognitiva utvecklingsprocesser ger riktlinjer för dels vilka metoder vi skall lära barn i olika åldrar (t e x att inte försöka släcka en brand utan istället rädda sig själv) och dels hur vi skall lära ut dessa metoder. Den situationsspecifika kunskapen ger oss bättre förståelse för det specifika innehållet i vad som skall läras ut. Sålunda utgör övergripande generell kunskap själva

ramverket i det förebyggande arbetet medan den situationsspecifika och individuellt präglade kunskapen utgör det specifika innehållet.

Ålder och kunskap

Kunskap är relaterad till ålder såväl som till erfarenhet. Det krävs alltså en viss livserfarenhet såväl som en viss kognitiv förmåga för att t e x kunna skilja (kontrollerad) eld från (okontrollerad) brand. Att göra bedömningar som gäller hur olika variabler samverkar kräver både erfarenhet och tankemässigt avancerade operationer. Exempel på en sådan avancerad bedömning är den som gäller förståelse för egna gränser (vad man kan respektive inte kan) i relation till en händelse med eld. Om det brinner i en gardin måste barnet bedöma branden visavi den egna förmågan till agerande (att släcka elden, att ta sig ur byggnaden, att hämta hjälp, vilken hjälp som krävs o s v.). Det finns alltså inget i sig ”korrekt” sätt att släcka en eld och det finns inget ”korrekt” beteende vid brand. Det som är ett säkert agerande för en tonåring kan vara livsfarligt för ett barn. Små barn har t e x inte tillräckligt utvecklade motoriska förmågor för att på ett kontrollerat sätt rycka ner en brinnande gardin och de har oftast inte tillräcklig erfarenhet för att skilja mellan brand och eld. Alla försök att själv släcka är då mycket farliga. Dessa barn skall istället lära sig att alltid lämna byggnaden (branden) och därefter hämta hjälp. Detta gäller däremot inte bland flertalet ungdomar. Barnets ålder, erfarenhet och förmågor i förhållande till den specifika situationen avgör vad som är korrekt agerande. Det finns alltför lite kunskap om vad barn kan och hur de skall agera i olika situationer som omfattar eld såväl som brand. Studier på detta område saknas helt. Däremot får enstaka händelser där små barn utför hjältedåd när de räddar liv undan lågorna stor uppmärksamhet i media. Denna bild måste balanseras med kunskap om vad barn generellt förmår respektive inte förmår i liknande situationer.

När barn bedömer risker

Risker kan *överskattas*, *underskattas*, *accepteras* eller *sökas upp* (Harré, 2000). Den *kognitiva utvecklingen* utgör grunden för vilken typ av riskbedömning barn kan göra. Svårighet att bedöma avstånd i relation till hastighet kan t e x göra att ett barn i trafiken upplever en mycket farlig situation som ofarlig och därför kanske går över gatan trots att en bil kommer körande i hög hastighet. Samma typ av kognitiva svårigheter gör det omöjligt för barn i vissa åldrar att förstå hur hastigt eld kan spridas och hur viktigt det är att snabbt sätta sig i säkerhet eller tillkalla hjälp. Riskbedömningen påverkas alltså av *situationsbetingade* såväl som *individuella* faktorer (Harré, 2000). Barn som leker med eld kan lätt distraheras av händelser i omgivningen eller av samtal med kamraterna och i ett sådan obehövligt ögonblick tappa kontroll över en eld de trodde var ”säker”. Risker *underskattas* alltså i detta fall. En övervärdering av den egna kompetensen eller en känsla av osårbarhet medför också en underskattning av den faktiska risken. Men motsatta upplevelser (d v s av sårbarhet) påverkar också riskbedömningen. Ett barn som känner sig otryggt och inkompetent i en situation kan *övervärdera risken* och därmed uppleva panik i en annars ofarlig situation. Agerandet kan då vända en låg risk till en hög risk, t e x genom att springa ifrån ett omkullvält ljus eller en brinnande tändsticka. Vid en allvarlig brand, å andra sidan kan rädslan kanske paralysera ett barn och därmed hindra det från att snabbt sätta sig själv i säkerhet eller på annat sätt agera effektivt. Vi vet t e x att små barn tenderar att gömma sig vid brand (ofta i en garderob) istället för att avlägsna sig från elden. Barn kan också *acceptera en viss risk* för att uppnå ett annat mål eller en annan effekt. Detta framkommer tydligt när barn som leker med eld säger att de vet att det är farligt men att de ändå gör det för det är kul eller att de hanterar eld fast de är rädda (Terjestam & Rydén, 1998). Men vissa barn (liksom barn i specifika åldersgrupper) kan också *söka sig till*

farofyllda situationer eftersom de söker sig till utmaningar och spänning. Ofta gäller detta att barnen vill pröva sina egna (eller andras) gränser och förmågor.

Vad vet vi om barn och eld

Tidigare studier har visat att barn är benägna att hemlighålla sina eldlekar (Terjestam & Rydén, 1996). Vår kunskap om hur mycket barn leker med eld är därför osäker. Barnens rädsla för att bli bestraffade för denna förbjudna aktivitet kombinerat med en ovilja att ge en negativ bild av sig själv ligger troligen bakom detta undanhållande. Konsekvenserna av detta blir dock väsentliga. Dessutom innebär hemlighållandet att föräldrar inte är medvetna om barnens behov av information kring eldrelaterade frågor.

Den kunskap som finns att tillgå avseende skolbarns lek med eld kommer främst från svenska undersökningar (Terjestam & Rydén, 1999). Dessa har bl.a. visat att barn leker med eld mer än man tidigare trott (Terjestam & Rydén, 1996). Frågan varför de gör detta är komplex och svår att svara på (Kafry, 1980; Kolko, 1985; Terjestam & Rydén, 1995; Terjestam & Rydén, 1998; Wooden & Berkey, 1984). Elden väcker starka känslor hos barn såväl som hos vuxna. Stearinljusets skira låga kan inte bara bränna fingrar utan också sprida stor förödelse. Den sublimala kvaliteten hos samma låga ledsagar våra blickar inåt och skapar upplevelser av trygghet och beskydd. Det är alltså inte konstigt att yngre barn har svårt förklara varför de eldar. Fascinationen är uppenbar i många fall men orden saknas. Motiven är sannolikt inte entydiga. De kan vara dubbelbottnade, motsägelsefulla eller bara många. Barn kan elda för att de vill skapa en mysig stämning tillsammans med kamrater och samtidigt tycka det är spännande. Barn kan vilja grilla för att de vill göra något ”vuxet” och samtidigt vara fascinerade av eld och eldhantering. De kan känna sig modiga och vuxna eller till och med tuffa som klarar av denna typ av eldhantering. Att vilja se det brinna respektive att vara uttråkad har visat sig vara väsentliga motiv bakom svenska skolelevers eldlekar (Terjestam & Rydén, 1995). I dessa studier hade dock flertalet barn i mellanstadiet svårt för att uttrycka eller analysera bakomliggande motiv. Kanske räcker inte språket till för att svara på sådana komplexa frågor i vissa åldrar. Kanske är inte förmågan till analytiskt tänkande (att avslöja de egna verkliga motiven) tillräckligt utvecklad.

Könsskillnader

Frekvens av eldlekar verkar vara ungefär lika bland pojkar och flickor i låg- respektive högstadiet. Den kraftiga ökningen av eldlekar som sker bland alla elever i mellanstadiet är mer uttalad bland pojkar än flickor (Terjestam, 1996). Pojkar verkar i större utsträckning än flickor använda elden som uttryck för olika typer av anpassningsproblem. Detta kan vara en förklaring till varför pojkarnas eldhantering tenderar att vara mer riskabel jämfört med flickornas (Terjestam & Rydén, 1996). Motiven varierar också mellan könen. Flickor anger oftare att de är uttråkad som motiv till eldlekar medan pojkar anger att de vill se det brinna (Terjestam, 1996). Möjligtvis visar detta att flickor är mindre fascinerade av elden som sådan än pojkar vilket då torde innebära att flickor lättare än pojkar kan motiveras att avstå från eldhantering genom att erbjudas andra sysselsättningar.

Att förebygga skador respektive olyckor

All förebyggande verksamhet som riktar sig till barn måste vara (1) tydligt åldersanpassad. Den måste också vara (2) förankrad i aktuell kunskap om barns utveckling. Kunskap om barns utveckling relativt en specifik situation är till vissa delar färskvara. Denna kunskap behöver kontinuerligt utvecklas i takt med att samhället, skolan och familjeförhållanden förändras. Vår

förståelse för barns utveckling påverkas också av vår allt större kunskap inom detta område. Även effektiv förebyggande verksamhet bör få förändringar till följd. Sådan verksamhet måste därför dokumenteras och utvärderas om vidare kunskapsutveckling skall kunna ske. Den förebyggande verksamheten måste också vara förankrad i dokumenterad kunskap om det specifika området som berörs. Studier visar att t e x eldlekas bland skolbarn ökar väsentligt med åldern (Kafry, 1980; Terjestam & Rydén, 1995). Detta skulle motivera ökade förebyggande insatser bland ungdomar snarare än bland yngre barn. Däremot finns det också uppgifter om att bränder som orsakas av mindre barn (fyra till åtta år) är mer kostsamma än andra (Showers & Pickrell, 1987). Sannolikt innebär detta att de också får mer tragiska följder. Att dessa yngre barn inte vet hur de skall agera vid brand bidrar till att följderna kan bli våldsamma. Om det lilla barnet själv orsakat branden kan rädslan och paniken få barnet att fly utan att berätta för någon om elden. Rädslan kan också få små barn att gömma sig för elden. Dessa unga barn måste få sådan kunskap som ger dem trygghet och därmed förmår dem att agera korrekt. Den förebyggande verksamhet bland yngre barn bör därför fokusera på agerande vid brand. Vi kan lära barnen att de t e x inte behöver gömma sig för elden för de kan springa fortare än elden (hinner spridas). Unga barn behöver också veta att de kan lita på att vuxna faktiskt hjälper dem vid sådana tillfällen och alltså inte bestraffar dem. Detta är inte självklart varken för små barn eller unga där rädslan för bestraffning lätt överskuggar förnuftet.

I den förebyggande verksamheten ställer vi alltså frågor som: är kunskapen anpassad till åldern d v s överensstämmer barnens utvecklingsmässiga förutsättningar med deras faktiska kunskap? Att kunna larmnumret utan att veta hur man faktiskt använder detta nummer är ineffektiv kunskap. Att unga barn vars motoriska färdigheter är dåligt utvecklade vet att man skall dra ner en brinnande gardin och kväva elden är inte effektiv kunskap eftersom det inte är praktiskt genomförbart. Kunskapen måste alltså vara åldersrelaterad. Ett barn skall inte släcka ens en liten eld utan istället lämna branden och hämta hjälp medan en tonåring bör klara att släcka en sådan mindre eld och dessutom vara bättre rustad för att bedöma när hjälp måste hämtas.

Syfte

Syftet med föreliggande studie är att öka vår förståelse för hur barn i olika åldersgrupper hanterar eld och agerar i förhållande till eld och brand. Barnens kunskap om-, föreställningar kring- och upplevelser av eld studeras i detta syfte liksom föräldrarnas attityd till barn och eld samt sådana metoder som används i hemmen för att påverka barnens eldhantering. Kunskapen är främst avsedd för utveckling av det pågående förebyggande arbetet kring barn och eld.

Metod

Grundskoleelever och deras mödrar intervjuades om eld och eldhantering. Barnen berättade dessutom fritt kring en bild föreställande två barn bakom en träbod. I sitt sammanhang associerade bilden till eldhantering.

Undersökningsgrupp

Etthundrafemtio grundskoleelever i årskurserna två, fem och åtta (femtio från vardera årskurs) samt deras mödrar deltog i undersökningen. Åldersspridningen bland eleverna är åtta till femton år. Medelåldern för barnen i årskurs två är 8,4 år, i årskurs fem 11,4 år och i årskurs åtta 14,3 år. Könsfördelningen är jämn.

Eleverna kom från tre olika rektorsområden i en medelstor sydsvensk kuststad. Ett rektorsområde omfattar ett av stadens ytterområde. Bebyggelsen består huvudsakligen av höghuskvarter och området är högt socialt belastat. Två rektorsområden har blandad bebyggelse. Ett av dessa har stadens kärna som upptagningsområde och är socialt ojämnt belastat medan det andra omfattar centrala delar av staden och har relativt låg social belastning. En mindre skog med promenadstråk och joggingslingor finns nära stadens centrum. Utöver detta finns åsar och skogar inom en radie av cirka två mil.

Totalt etthundrafyrtiotvå av de etthundrafemtio elevernas föräldrar ingår i studien (tabell 1). Bortfallet omfattar alltså åtta föräldrar. Tre föräldrapar gick inte att nå och fem ville inte delta i undersökningen. Av etthundrafyrtiotvå intervjuer gjordes etthundratrettiofyra med mödrar och åtta med fäder. Orsakerna till att modern ej kunde intervjuas var främst tidsmässiga hinder. I några familjer var mannen familjens talesman varför modern fick närvara vid intervjun men däremot inte själv intervjuas. Således gjordes 95% av intervjuerna med mödrar och 5% med fäder. Alla föräldrintervjuer kommer fortsättningsvis att refereras till som ”intervjuer med mödrarna”.

Tabell 1

	årskurs 2	årskurs 5	årskurs 8
elever	50	50	50
föräldrar	47	48	47

Antal barn och föräldrar som ingår i studien. Fördelning efter årskurs som barnen går i.

Mätmetoder och administrering

Studien ingår som en del i en större undersökning. Data insamlades under skoltid av psykologer med särskild kompetens avseende intervjuteknik. Tio elever från de ingående klasserna valdes slumpvis ut. Dessa tio elever intervjuades enskilt utifrån en semistrukturerad intervju (Denscombe, 1998, s. 135). Intervjuerna skedde i anslutning till klassrummet. Fem frågor gällde barnets erfarenhet av- och tankar kring eld: ”Hur farligt är det att leka med eld?”; ”Har du varit med om någon olycka med eld?”; ”Vad hände då?”; ”Vad gör du om det börjar brinna i en gardin?”; ”Vad kan man göra för att hindra att det sker olyckor med eld?”.

Efter intervjun ombads varje barn att berätta kring en tecknad bild som föreställer två barn bakom en träbod. Barnen böjer sig över något de har i händerna (se bilaga 1). Denna bild finns i två versioner, en för barn i yngre skolåldern och en för ungdomar i tidig tonår. Den förra bilden visades för eleverna i årskurserna två och fem och den senare för eleverna i årskurs åtta. Vid behov ställde psykologen frågorna ”Vad har hänt”, ”Vad händer”, ”Vad kommer att hända”.

Mödrarna intervjuades enskilt i hemmet utifrån en semistrukturerad intervju. De frågor som ställdes i delstudien är följande: ”Hur stor fara anser du att eld utgör?” ; ”Vad gör du för att hindra barnen från att leka med eld?”. Intervjufrågorna såväl som bildberättelserna kodades av två oberoende psykologer.

Barnen berättar om en bild

Varje barn fick berätta fritt kring en bild. Berättelserna blir bärare av viss projektiv information såväl som en viss dramatisering av bildinnehållet. Detta ligger i berättandets natur. Avsikten med denna del av studien är dock inte främst att få exakt information om den enskilde berättaren. Istället söks kunskap om barns föreställningar, erfarenheter, upplevelser och tankar kring barn och eld. Eventuella dramatiserande inslag ger då information om vad som skrämmer barnen, vad som utgör spänningen i själva eldandet, vad de anser vara ett särskilt farligt agerande e t c. I berättelserna kan barnen ge uttryck för inre, annars tysta rädslor eller för beskrivningar av faktiska upplevelser. Berättelserna kan också återge kamraters eller syskons erfarenheter. De kan skildra kärnpunkten i den förbjudna spänning och attraktion som elden kan utgöra och de kan ge en bild av hur barn föreställer sig eldandets konsekvenser. För barn där elden inte alls är laddad med känslor är berättelserna sannolikt relativt fattiga på såväl drama som händelser. Berättandet är alltså en utmärkt metod som ger kunskap om erfarenheter och känslor kring ett visst tema.

Tanken bakom projektiva tekniker är att barnen kan projicera sig själv i bilden och därigenom berätta om sig själv via ombud (det vill säga personen i bilden). Fördelen med dessa tekniker är bland annat att barnet lättare kan berätta och uppleva sådant som annars kan vara smärtsamt eller obehagligt och att barnet i mindre grad påverkas av det socialt önskvärda. Risken för att berättelsen blir socialt tillrättalagd minskar således. Därutöver har yngre barn svårt för att tänka hypotetiskt och abstrakt vilket kan innebära att intervjusvar blir något torftiga och kanske också missvisande. Barnens berättelser om en konkret bild kan antas ge mer omfattande information om deras upplevelser, beteende och erfarenheter visavi eld och eldhantering. Därutöver ges barnet utrymme att berätta om väsentligheter som inte omfattas av intervjufrågorna.

Dokumentation och presentation

Intervjusvaren såväl som barnens berättelser antecknades av intervjuaren så ordagrant som möjligt. Det var dock ofta nödvändigt att sammanfatta och därmed komprimera barnens svar och berättelser. Trots detta presenteras utsagorna som om de vore citat vilket alltså inte alltid är fallet. Valet av denna presentationsteknik beror på att svaren även i viss bearbetad form ger väsentlig information som bäst förmedlas på detta sätt.

Data har företrädesvis behandlats kvalitativt. Den kvantitativa bearbetningen gäller enbart antal (frekvenser) och andel (procent).

Resultat

Intervju med barnen i årskurs två

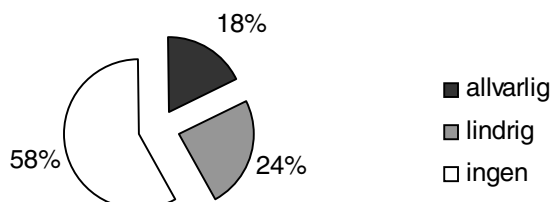
Är det farligt att leka med eld?

Är det farligt att leka med eld, frågade vi femtio barn i årskurs två. Alla svarade ja. Då bad vi dem gradera hur farligt de tyckte det var (lite farligt eller mycket farligt). Hela åttio procent ansåg det vara mycket farligt att leka med eld.

Har du varit med om någon olycka med eld?

De unga elevernas svar på frågan om de varit med om någon olycka med eld visade oss att elden även i sin mest oansenliga skepnad uppmärksammas och tillskrivs betydelse. Nästan hälften av barnen hade någon historia att berätta. Vi fick lyssna till skildringar som handlade om obetydliga såväl som allvarliga incidenter (figur 1). Ibland hade till synes bagatellartade missöden skett för mycket länge sedan och bara minnet av dem fanns kvar: ”...en gång fick jag en blåsa på fingret när jag skulle tända ett ljus”; ”...jag satte fingret i ljuset en gång och brände mig”; ”...brände mig lite på tummen när vi skulle grilla korv”. Andra sådana berättelser kunde gälla att: ”...jag tappade en tändsticka på underlägget en gång men mamma släckte den med det samma”; ”...ett tomtebloss ramlade på marken men min kusin blåste ut elden”; ”...maten brann upp när min storebror skulle passa grillen”. Några mer farobetonade incidenter fanns bland dessa berättelser om lindriga olyckor: ”...vi lekte med eld i skolan och gräset tog fyr men vi lade en jacka på så slocknade den”. Lindriga tillbud omfattas av sådana händelser där skadorna varit obefintliga eller ringa och/eller där hjälp inte behövts för att släcka elden. Till allvarliga olyckor räknas de där de närvarande inte själva fått elden under kontroll och/eller där olyckan resulterat i väsentliga skador. Ett exempel på en sådan allvarlig incident är den där pojken hade tänt eld i källaren på det hyreshus där han bodde och där brandkåren fick släcka elden. En flicka berättade om hur ett rum förstörts av brand sedan kaninen vält ett ljus. En annan elevs hus brann på grund av ett brinnande ljus som glömts bort. Någon var i skolan när en av skolbyggnaderna brann upp och en annan elev berättade att någon hade slängt en cigarett på marken så gräset började brinna: ”vi sade till i en kiosk och de hjälpte oss att släcka elden”. Barnen berättade också om händelser där de inte själva varit delaktiga annat än som åskådare och i några enstaka fall återgavs händelser som närstående upplevt och återberättat. Detta kunde gälla incidenter som kamrater eller syskon varit utsatta för. Då rörde det sig om allvarliga händelser: en raket som brände upp grannens barnvagn, en brand på lillebrors dagis och en annan i pappans hus samt upplevelser i samband med att pappan var brandman.

Figur 1

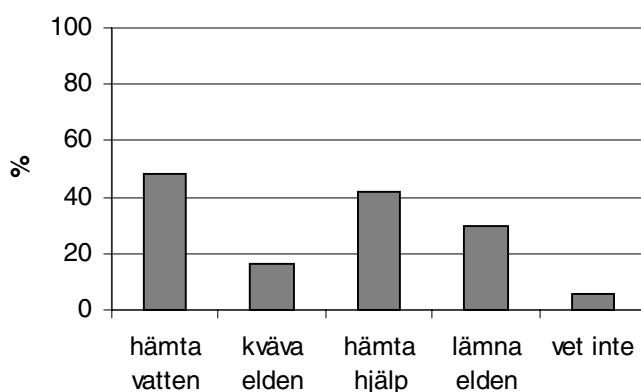

Andel elever i årskurs 2 (n= 50) som minns en allvarlig- respektive en lindrig olycka med eld. Lindriga olyckor= inga eller lindriga skador/hjälp har ej behövts, allvarliga olyckor= väsentliga skador/hjälp har behövts

Vad gör du om det börjar brinna i en gardin?

Hur agerar barn i olika åldrar i en hotfull situation med eld? I vilka åldrar kan de göra sådana avancerade bedömningar som krävs för att uppskatta eldens förlopp relativt den egna förmågan att få elden under kontroll? Vad vet barn i olika åldrar om hur man släcker eld respektive när man enbart skall lämna elden och larma? För att få en bättre förståelse för denna typ av spörsmål frågade vi eleverna vad de skulle göra om en gardin fattar eld. Undersökningens yngsta barn (medelåldern är drygt åtta år) hade många förslag till agerande. Mer än hälften skulle försöka släcka elden själv och nästan alla skulle använda vatten i detta syfte (figur 2). Några skulle först dra ner gardinen medan andra skulle försöka kväva elden genom att slå på den med våta handdukar: "...jag skulle kasta vatten på"; "...kväva elden med en filt och hålla vatten på"; "...dra ner den och stoppa den i en vattenhink"; "...slagit på gardinen med våt handduk"; "...slagit med jackan på gardinen och slängt vatten på"; "...ta någon vätska på som vatten eller brandsläckare". Knappt hälften skulle inte försöka släcka utan istället ta sig ut från byggnaden. Några få tänkte på att först stänga inne elden, andra på att varna grannar. "...jag hade stängt in elden och sprungit därifrån"; "...stängt alla fönster och dörrar och sen rusat ut"; "...sprungit ut och ringt 112"; "...sprungit ut och varnat alla grannar". Bara två barn visste inte vad de skulle göra. Mindre än hälften av barnen skulle larma räddningstjänsten eller söka hjälp från något vuxen. Tio svarade att de skulle ringa 112. Några skulle först larma och sedan själv vidta åtgärder medan andra först skulle försöka släcka elden och larma bara om de misslyckades.

Figur 2

Eleverna i årskurs två (n= 50) svarar på frågan hur de skulle agera om det brann i en gardin. Figuren visar i andel elever som skulle hämta vatten, kväva elden, hämta hjälp, lämna elden respektive som inte visste hur de skulle agera. Varje elev kunde ge flera förslag.

Vad barnens svar berättar

Mer än hälften av dessa barn mellan åtta och nio år skulle försöka släcka elden själv. Bara femton barn skulle först rädda sig själv och/eller hämta hjälp. Svaren visar att barnen har bristande förståelse för (1) att barn nästan alltid skall rädda sig själva och låta släckningen utföras av vuxna (2) hur farlig situationen är (3) att ett felaktigt agerande visavi eld kan få förödande konsekvenser. Svaren speglar sannolikt en alltför hög ambitionsnivå med avseende på innehållet i det vi lär barnen i dessa åldrar. Budskapet skall vara enkelt: "rädda dig själv". Det är viktigt att det vi önskar lära ut inte mattas av i konkurrans med annan information om eld. Barn vill lära sig och barn vill agera. Budskap som innebär ett relativt passivt förhållningssätt (att inte släcka elden själv) kan lättare mattas av än budskap som innebär agerande och skicklighet och kanske viss dramatik (att lära sig hur man släcker). En annan anledning till barnens vilja att släcka själva är sannolikt den att barnen möts av dubbla

budskap. Även om lärare, brandmän och andra berättar om hur barn bäst skall agera så konkurrerar de med rapporter i media om barnhjältar som räddar människor och djur ur brinnande lågor. Denna ”positiva” bild av små barn som utsätter sig för alltför stora faror står i stark kontrast till vad vi egentligen vill förmedla till unga barn. Pedagogernas vägledning och uppmaningar går en ojämn match mot hjältebudskap, dåd och ära. Det förekommer naturligtvis situationer där barnen skall agera på andra sätt än att först rädda sig själv och det är viktigt att de tillsammans med vuxna får diskutera sina tankar kring denna dubbelhet. Vidare verkar det som om inte alla barn kan larvnumret 112 vilket bör vara något enklare att åtgärda. Det behövs alltså diskussioner kring hur barn skall agera om det brinner och vad vi skall lära ut. Troligen behöver även många vuxna i barnens närhet (t e x föräldrar, lärare och instruktörer) information och vägledning om hur barn bäst lär sig hur de skall agera.

Hur kan man hindra att det sker olyckor med eld?

När det gäller mindre barn kan olyckor med eld bara undvikas om barnen enbart använder eld under direkt handledning av vuxna. Barn skall alltså inte alls hantera eld på egen hand. På frågan hur man kan hindra olyckor med eld hänvisade knappt hälften (tjugo barn) till ett sådant *eget ansvar*: ”...man skall inte leka med eld”; ”barn skall inte leka med eld och inte vara nära elden”; ”...om man inte leker med eld... man skall t e x aldrig försöka sätta eld på en stol och sedan sticka”. Flera av dessa barn gjorde åtskillnad mellan tändstickor och ljus: ”...man skall inte leka med tändstickor och vara försiktig med ljus”; ”...inte röra tändstickor ...ta det försiktigt med ljus”. Hela tjugoåtta procent ansåg det räcka om de *var försiktiga* i sin hantering av eld: ”...inte tända ljus för ofta”; ”...tänka sig för...vara försiktig när man eldar”; ”... ha vatten berett när man leker med eld”; ”...ta det lugnt när man eldar”. Andra förslag som hänvisade till eget ansvar men inte förutsatte eldlektioner rörde främst hantering av spis, ljus och lampor: ”...stänga av spisen”; ”...släcka ljus innan man går”; ”...inte hänga tyg över en lampa”; ”...inte ställa ljus nära gardiner”. Sex ansåg att små barn (d v s barn yngre än de själv) utgjorde faran och ansåg att om dessa små höll sig borta från eld och tändstickor så skulle olyckor förhindras: ”...småbarn skall inte få vara nära eld”; ”...lägga undan tändstickor så inte de små barnen hittar dem”; ”...ha ljusen högt upp så inte småbarn når dem och ta ifrån dem tändstickor”. Bara tre barn hänvisade till *vuxnas handledning* eller överinsyn: ”...man får bara tända eld/ljus om någon vuxen är där”. Lika få förlitade sig på brandlarm (den enda typ av *säkerhetsanordning* som nämndes av eleverna i årskurs två). Åtta barn *visste inte* hur olyckor med eld kunde undvikas eller förebyggas.

Det är påfallande många barn som själv axlar det olycksförebyggande ansvaret (oavsett försiktighet i hantering av eld eller medvetenheten när det gäller ljus och armatur) och påfallande få som förlitar sig på vuxen inblandning respektive yttre kontroll i form av t e x brandlarm. Barnens tendens att ta på sig en alltför vuxen roll i förhållande till eld blir särskilt tydlig genom deras hänvisningar till ”småbarn” som de inte anser skall hantera eld. Många verkar sakna en realistisk bild av hur farlig eldhantering kan vara såväl som en förståelse för eldens karaktär. Sådan kännedom är nödvändig och bidrar till insikten om eldens oberäkneliga egenskaper. Det är alltså tydligt att barnen är i behov av en bättre förståelse för detta naturens komplexa och gäckande element. De behöver enkel information om att det t e x räcker med en liten låga intill en torr tall för att en vindil skall bli förödande eller att det räcker med några sekunder uppmärksamhet för att en liten eld skall bli en stor brand, att i brandens mäktiga förlopp följer ofta panik och att all kontroll kan förloras inom loppet av några sekunder. Eld går inte att behärska, känslan av kontroll visavi eld bär alltid spår av illusion.

Barnen i årskurs två berättar om en bild

En projektiv teknik som t e x bildberättelser kan ge mer utförlig såväl som mer rättvisande information än enbart intervjufrågor. Barns fantasier och berättelser avslöjar deras funderingar, upplevelser och kunskap. När barn berättar en historia kring en bild berättar de alltså också om sina egna föreställningar och erfarenheter.

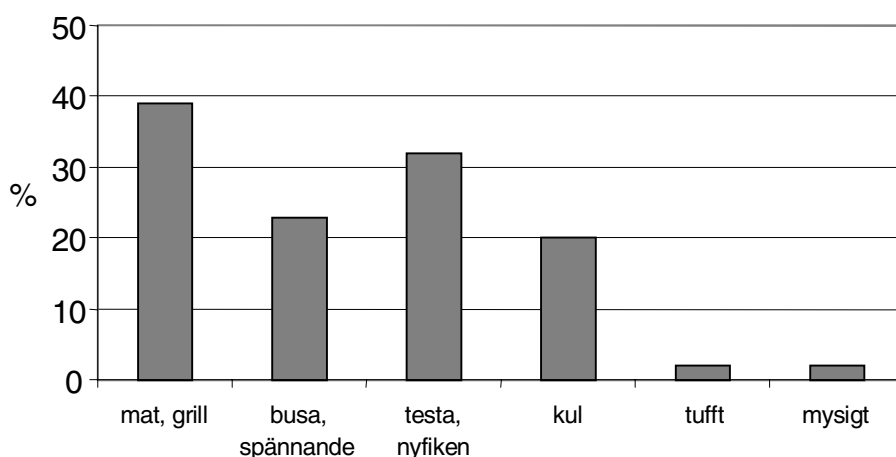
Barnen i årskurs två berättade kring en bild av två barn som sitter på huk bakom en bod böjda över något de har i händerna (bilaga 1). Fyrtiofyra av dessa femtio berättelser handlade om barn som hanterade eld. Knappt hälften handlade om en pojke och en flicka som lekte med eld medan ungefär en fjärdedel beskrev två pojkar och lika många beskrev två flickor. Åldrarna på de två bildpersonerna varierade mellan fyra och arton år. Mestadels var personerna i bilden två kamrater eller syskon mellan sju och tio år (i femtiosju procent av berättelserna), vilket överensstämmer med hur ungas eldhantering sker i verkligheten d v s i par med syskon eller kamrater (Terjestam & Rydén, 1998). Den relativt stora åldersspridningen beror på att ett fåtal berättelser handlar om två syskon, varav ett är avsevärt yngre än det andra. Medelåldern som barnen i studien uppgav för bildbarnen var drygt åtta år. De sex berättelser som inte handlade om eld kommer hädanefter att uteslutas från beskrivningarna.

Varför leker barnen i bilden med eld?

Merparten av barnens berättelser har sin utgångspunkt i eldens positiva och konstruktiva kvaliteter. Barn eldar för att de fryser och vill ha *värme*, för att de behöver ljus eller för att de blir hungriga och vill *grilla* utomhus. Sådana motiv (som alltså är förankrade i fysiska behov) verkar dock fungera som någon slags förevändningar för de primära drivkrafterna d v s nyfikenhet och spänning: "...två barn skall göra en brasa och grilla korv... det är spännande"; "...de leker med eld utan att mamma vet det...vill grilla själv för pappa brukar göra det"; "...de tänder en brasa för de vill ha ljus...och så är de fina att titta på"; "...de har lärt sig hur man gör upp eld och så vill de prova själv nu"; "...leker att de är fattiga och måste göra en eld för att laga mat". Ofta eldar de för att det helt enkelt är *kul* och för att de är nyfikna och vill experimentera med eld. Några eldar uttryckligen för att de vill *busa* och göra något som är förbjudet (i bara en berättelse förekom motivet "att *vara tuff* inför kompisar"): "...de busar...gör en brasa...de får inte för eld är farligt"; "...två kompisar leker med eld... känner för att busa...förbjudet men spännande"; "...två pojkar som skall göra en eld för de vill busa"; "...barnen gömmer sig bakom huset för de skall elda. De får inte lov, det är spännande"; "...de tänder på riktigt, det är spännande". Spänningen är alltså inte bara kopplad till själva elden utan också till att det är förbjudet. Berättelserna antyder att kompetensen kring att elda inte är särskilt väsentlig för dessa barn. Spänning, lek och bus är snarare det som står i centrum: "...pojkar tänder eld... spännande och rolig, vet inte varför"; "de tänder på riktigt...det är spännande". Elden fascinerar även om de har svårt för att förklara det: "...de gör upp eld...det ser fint ut... glöder och rör sig"; "...pojkar som leker med eld på natten... det ser häftigt ut". Inte i någon berättelse förekommer ilska eller hämnd som motiv och bara ett bildbarn eldar för hon har tråkigt (figur 3).

Berättelsernas motiv antyder att barn i denna ålder kan försöka finna "goda" anledningar till att leka med eld: att få värme, mat e t c. En bättre förståelse för att det inte finns några goda anledningar för barn att elda utan en vuxens överinseende verkar behövas. Experimentlust, lek, bus och spänning är väsentliga motiv för eldande i denna ålder.

Figur 3

Bildbarnens motiv till att hantera eld. Figuren visar andel berättelser där de olika motiven förekommer. Den enskilda berättelsen kunde innehålla flera olika motiv.

Är det farligt att leka med eld?

Barnen i bilden vet för det mesta att de inte får lov att elda och i bara en av de fyrtiofyra berättelserna om eld hade föräldrarna gett sin tillåtelse. Däremot är det vanligt att bildbarnen inte anser det vara farligt att själva hantera eld. Somliga förstår det helt enkelt inte medan andra har en orealistisk tillit till den egna kompetensen visavi eldhantering: "...barnen vill försöka göra eld själv ...orkar inte göra en riktig brasa med stenar runt om...eldar bara löv"; "...de tänkte inte på att det kan vara farligt"; "...de tycker eld är kul ...ville värma sig och se på elden...förstod inte att det var farligt". I fyrtio av de fyrtiofyra berättelserna tappar barnen kontrollen över elden och bara i något enstaka fall återfås denna kontroll. De fyra berättelser där kontrollen bibehålles handlar om att pappa kommer och stoppar eldandet, att barnen inte lyckades tända eld, att någon brände sig på en glöd och därför hällde vatten på nytänd eld så att den slocknade samt att barnen vaktade elden noga varefter den släcktes.

Hur barnen i berättelserna hanterar okontrollerad eld

Knappt hälften av barnen i berättelserna *tillkallar hjälp* för att släcka branden som de orsakat. Oftast springer de hem och berättar för någon förälder att det brinner. I enstaka fall stannar ett bildbarn kvar och försöker släcka medan kamraten hämtar hjälp. Det är få som själv ringer brandkåren. Oftast gör någon vuxen det. I flertalet av dessa berättelser hämtas hjälp först efter egna försök att släcka själv har givits upp. Påfallande många bildbarn *försöker släcka* själv utan att tillkalla hjälp trots att det rör sig om avsevärda bränder: "...de leker med elden...tycker det är kul...huset tar fyr...de släcker, lägger en filt över...berättar det inte för någon"; "...flickorna gör en brasa och så börjar det brinna i förrådet...de kan inte numret till brandkåren så de låter det brinna, sen hämtar de en slang och släcker till slut"; "...de förstod inte det var farligt...det börjar brinna i en hög med löv...de försöker släcka men kan inte. Elden kan sprida sig mycket men de kunde ha hunnit undan"; "...de sitter kvar och vaktar elden ...blir den för stor så släcker de den...om de inte vaktade kunde det börja brinna i trädet". I några berättelser släcker barnen elden slarvigt och går därifrån varefter elden sprider sig: "...några barn som eldar för det är kul... försöker släcka ...trodde det var släckt, går därifrån men det tar fyr i den stora högen...det är inte farligt för barnen". I flera berättelser har barnen en alltför stor tilltro till den egna förmågan och/eller en alltför liten förståelse för eldens grad av farlighet. Det är inte ovanligt att barnen *bara går* ifrån den brinnande brasan,

antingen på grund av att de glömmer släcka den eller för att de inte tror något kan hända: "...de sitter där länge...sen går de och lägger sig och glömmer släcka elden"; "...de släcker inte innan de går...inget farligt kan hända"; "...de trodde elden var släckt när de gick men det börjar brinna jättemycket...någon som såg det ringde brandkåren"; "...de går hem och glömmer att släcka". I en del berättelser lämnar bildbarnen elden för att de *får panik och flyr*. Några hämtar då inte hjälp eftersom de är rädda för straff medan andra ropar på hjälp eller springer hem och berättar för någon vuxen: "...de blev rädda och stack...vågade inte berätta för någon". I hela trettio procent av berättelserna förekommer hot om bestraffning.

Den farliga bestraffningen

Anledningen till att bildbarnen inte hämtar hjälp när elden sprider sig bortom deras kontroll är främst rädslan för bestraffning och/eller för att de skäms för vad de gjort: "...det började brinna i marken...de blev rädda och sprang iväg, vågade inte berätta för någon"; "...elden spred sig och pojkarna stack men brandkåren kom på dem...de får utgångsförbud i flera dagar och får inte ha tändstickor mer"; "...gör upp eld...den sprider sig...försöker släcka men det går inte...flickan vill hämta mamma men vågar inte för hon är rädd att hon blir arg"; "...pojkarna eldar och det sprider sig...de säger till sina föräldrar och får smäll"; "...de leker med eld och det börjar brinna i huset...de springer därifrån för de är rädda för att få skäll"; "...det blir en stor eld och huset börjar brinna men de lägger en filt över och släcker...de berättar inte för någon". Men det förekommer också att dessa unga barn relaterar förmåga att släcka elden till hjältemod: "...de släcker elden och ringer brandkåren ...föräldrarna är arga på dem men brandmännen tycker de varit duktiga som släckt själv".

Eldlekar bland pojkar respektive flickor

Bildbarnen

Fler berättelser om eld handlade om en pojke och en flicka än om två barn av samma kön. Två flickor förekom lika ofta i bilden som två pojkar. Detta gäller pojkars såväl som flickors berättelser. Detta återspeglar troligtvis verkliga omständigheter i dessa åldrar d v s att det generellt sett inte förekommer några skillnader mellan pojkars och flickors benägenhet till eldlekar. Däremot finns det sannolikt en kvalitativ skillnad (Terjestam & Rydén, 1996). För att studera detta granskades särskilt de berättelser (av totalt femtio) som handlade om två flickor respektive två pojkar. En skillnad i grad av fara återfanns. I bara fyra av fjorton berättelser som handlade om två flickor var bildsituationen farlig. I övriga tio förekom antingen ingen eld eller så meddelade berättaren att inget farligt kunde ske. De berättelser där eld inte förekom skildrar metoder som inte fungerar för att göra upp eld - pinnar som snurras för att få gnistor eller stenar som slås mot varandra. När eldar tändes så släcktes de snabbt igen. Då uttryckte berättaren tydligt att inget farligt kunde ske. Inga flickor smet ifrån elden utan att hämta hjälp och hot om bestraffning förekom inte. Flickornas främsta motiv till att elda var att grilla. Att busa fanns inte som motiv medan spänning och nyfikenhet motiverade eldandet i två respektive tre berättelser. Många av skildringarna saknade motiv. De tretton berättelserna om två pojkar var mycket annorlunda. I elva av dessa tretton förelåg stor fara och nästan hälften av pojkarna smet från branden utan att hämta hjälp. Liksom bland flickorna var att grilla eller att söka värme det vanligaste motivet till att elda. Övriga motiv var mer frekventa jämfört med flickorna och med viss övervikt på nyfikenhet samt bus och spänning (fyra berättelser vardera). Detta återspeglar sannolikt en verklig skillnad mellan pojkars och flickors sätt att leka med eld.

Flickorna och pojkarna i årskurs två

Intervjun visade inga könsskillnader mellan pojkars och flickors svar. Den enda tydliga skillnaden mellan pojkarnas och flickornas berättelser var att motivet att ”busa” inte förekom i någon av flickornas berättelser.

Vad visar berättelserna och intervjun

Berättelserna såväl som intervjusvaren i årskurs två visar att barnen tenderar att förringa eldens farlighet såväl som att överdriva den egna förmågan att hantera eld. Beredskapen hos majoriteten barn både i berättelserna och i intervjun, är riktad mot att släcka bränderna vilket är alltför farligt och avancerat för dem. Barn i denna ålder skall först och främst rädda sig själv. Därefter kan de hämta hjälp och de bör då kunna larmnumret. Berättelserna antyder också att rädslan för straff hindrar ett effektivt agerande. Många berättelser behandlar detta tema – bildbarn som undviker att hämta hjälp eftersom de är rädda för straff. Intervjusvaren på frågan ”hur kan man hindra olyckor med eld” visar särskilt tydligt att barnen inte i någon större utsträckning förlitar sig på vuxnas ansvar/handledning avseende eldhantering. Många anser att de själv kan hantera ansvaret för en eld genom att vara ”försiktiga”. Detta stämmer dåligt överens med barnens svar på frågan om det är farligt med eld. Flertalet barn ansåg det vara mycket farligt. Det är tydligt att vi vet för lite om hur barn egentligen tänker kring dessa frågor. Överskattar de sin egen förmåga till eldhantering eller underskattar de eldens farlighetsgrad och gäckande karaktär? Deras svar på frågan vad de skulle göra om det brann i en gardin, d v s att själva försöka släcka elden, visar att det inte enbart är stundens iver eller kamraters påverkan som förleder dem till att *hantera eld*. Kanske måste vi skilja mellan att hantera eld och sättet eld hanteras på. Att överhuvudtaget hantera eld verkar vara associerat med tilltro till den egna förmågan att ta ansvar för elden. Kanske påverkas då själva *sättet att hantera elden* av känslor och av kamrater. Barn måste förstå att de inte under några omständigheter är ansvariga för elden. De kan vara ansvariga för de handlingar som lett fram till eld eller brand, men detta är skilt från ansvaret för elden. Däremot är barn i denna ålder ansvariga för att någon larmar brandkåren. Deras agerande bör därför vara begränsat till att hämta hjälp och att kunna larmnumret. Detta verkar inte alla kunna.

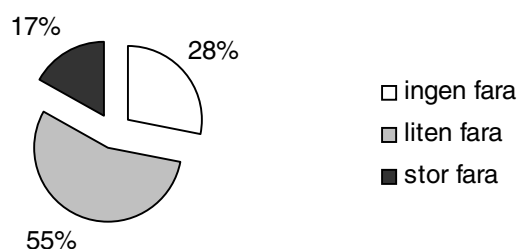
Vad kan vi göra för att öka säkerheten?

- Lär barnen att främst *rädda sig själv*.
- Ge *enkla och tydliga budskap* om:
 - att elden aldrig helt kan behärskas, att känslan av kontroll visavi eld alltid är bedräglig
 - att lek med eld *alltid är en stor fara*
 - att barn och unga bara skall hantera eld under *vuxnas handledning*.
- Lär barnen *hur man larmar*.
- *Diskutera* med barnen deras benägenhet att lura sig själv – att låta önskingarna gå före kunskapen.
- *Handled* i frågor som rör tendenser till överskattning av egna förmågor visavi eldhantering. Unga barn känner inte till gränserna för de egna förmågorna. De hinner helt enkelt inte pröva förrän deras (fysiska, psykiska, kognitiva och sociala) förutsättningar har förändrats! Utvecklingen går fort i dessa åldrar.
- *Handled* i frågor som rör motiv till eldhantering. Barnen har svårt för att ange motiv i denna ålder. De vet ofta inte varför de ”känner för” att elda. Deras egna reflektioner kring motiv är viktiga.
- Låt barnen berätta om vilka känslor eld väcker hos dem. Dubbla budskap om fara respektive hjältedåd hör hemma här. *Lyssna och lotsa*. Barn i dessa åldrar kan ha svårt att dels identifiera och dels sätta ord på olika typer av känslor.

Mödrarna till barnen i årskurs två intervjuas

Under den enskilda intervjun med barnens mödrar i familjernas respektive hem frågade vi hur stor fara de ansåg eld utgöra för deras barn. Nästan trettio procent ansåg att eld inte utgjorde någon fara alls (figur 4).

Figur 4

Andel mödrar (n= 47) till barnen i årskurs 2 som anser att eld utgör stor fara, liten fara eller ingen fara för deras barn

En fördjupad granskning avslöjade att sju barn, enligt mödrarna, hade börjat leka med eld på egen hand (tre barn enbart med ljus och fyra även med tändstickor). Bara två av dessa sju mödrar ansåg att eld utgör stor fara medan övriga ansåg att eld utgör liten fara. Denna tendens hos vuxna till att underskatta faror kring barns eldhantering bekräftar resultat från tidigare studier (Terjestam & Rydén, 1996; Terjestam, 2002).

Vi frågade mödrarna vad de gjorde för att förhindra att barnen lekte med eld. Fler än hälften gjorde inte något alls. Det främsta motivet till detta var att de inte trodde att barnen lekte med eld: "...det behövs inte göras något...hon leker inte med eld"; "...hon leker inte med eld, dessutom är hon så försiktig...nej, det behövs inga åtgärder"; "...det har inte uppstått något behov av att göra något"; "...vi har inte sett något sådant intresse för eld, alltså inga åtgärder"; "...det är ingen fara...behövs inga åtgärder". En av de föräldrar som inte medvetet försökte förhindra eldlek, berättade att barnen fick tända ljus när någon vuxen var hemma. Det förekom frekvent att föräldrarna vägledde barnen genom att låta dem tända ljus i deras närvaro. Totalt sjutton föräldrar handledde sina barn genom information eller praktisk övning: "...de får prova på tillsammans med oss...eld finns naturligt i vår miljö...kamin, trädgårdsavfall eldas, vi grillar ute e t c ...vi tror inte på förbud och att gömma saker och så"; "...han får använda eld tillsammans med oss... vi berättar för honom i sådana situationer"; "...vi talar om riskerna och vad som kan hända"; "han får tända ljus tillsammans med oss...vi vill dämpa hans nyfikenhet"; "...barnen får tända ljus med oss, det är bra träning...men vi lägger aldrig undan saker...tändstickor och så...det behövs inte". Ett relativt fåtal (sju mödrar) förebyggde eldlek med hjälp av förbud och kontroll. Fyra av dessa mödrar kombinerade kontrollen med vägledning, främst genom att barnen fick tända ljus tillsammans med vuxna. Föräldrarna, liksom barnen, skiljde mellan att hantera eld respektive tända ljus: "...vi lägger alltid undan tändstickor...men eldande har aldrig varit några problem...de får tända ljus när vi är där"; "...han är fascinerad av eld och ljus...när vi är hemma får han tända ljus, vi får hindra honom en hel del också och förmana...det blir mycket tillsägelser" (dessa föräldrar ansåg att eld utgjorde liten fara). Barnen till de fem mödrar som använde flera förebyggande metoder hade också ett särskilt intresse för eld. Flera av dem hade "buseldat" enligt föräldrarna eller "fuskeldat" som någon mor uttryckte det. Mödrarna var alltså generellt

sett inte särskilt oroad över barnens eldhantering. Detta gällde även de som var medvetna om att barnen hanterade eld på egen hand och/eller var fascinerade av eld.

Intervju med eleverna i årskurs fem

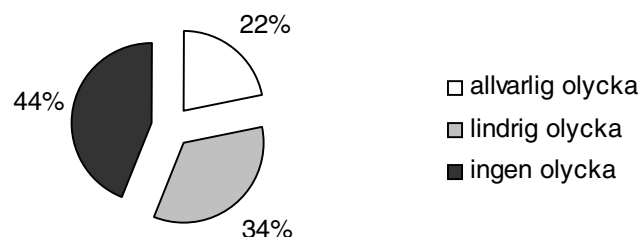
Hur farligt är det att leka med eld?

Inställningen till eldlek är något annorlunda bland eleverna i årskurs fem jämfört med årskurs två. Knappt hälften (fyrtioåtta procent) av de äldre eleverna ansåg att det bara är lite farligt eller inte alls farligt att leka med eld.

Har du varit med om någon olycka med eld?

Marginellt fler barn i årskurs fem jämfört med årskurs två mindes någon olycka med eld. De äldre barnen berättade också om färre allvarliga men fler lindriga incidenter (figur 5). Allvarsgraden i de lindriga incidenterna var påtagligt högre än i årskurs två. Bara ett fåtal refererade till att de bränt fingrarna på ljus. Några mindes däremot när de ”i yngre dagar” tappat tändstickor eller glöd på mattor som började brinna. En pojke hade ”...tuttat fyr på en buske” tillsammans med en kamrat och en annan hade tappat en fackla i en koja. Flera incidenter hade skett i köket: ”...det började brinna på spisen när jag var ensam med lillebror”; ”...oljan i stekpannan började brinna; ”...brödrosten brann”. En hushållsrulle tog eld när den placerades för nära ett ljus. Anledningen till att dessa incidenter räknas som lindriga är att ingen blev skadad och ingen hjälp behövdes för att släcka elden. I nästan alla lindriga olyckor var barnet själv direkt inblandad. Detta gällde bara i tre av de elva allvarliga incidenterna: en pojke hade orsakat en skogbrand tillsammans med en kamrat när han var fyra år, en annan pojke berättade att han och hans kompisar brukade orsaka falsklarm med hjälp av någon särskild teknik (detta bedöms vara allvarliga tillbud eftersom räddningstjänsten måste rycka ut med påföljande uppståndelse). Övriga allvarliga olyckor gällde främst stora bränder i grannens hus eller lägenhet. Tre sådana allvarliga händelser utgjorde ganska ”gamla” minnen: ”...en kompis på dagis eldade upp sitt hår”; ”...grannens lägenhet brann upp när jag var liten”.

Figur 5

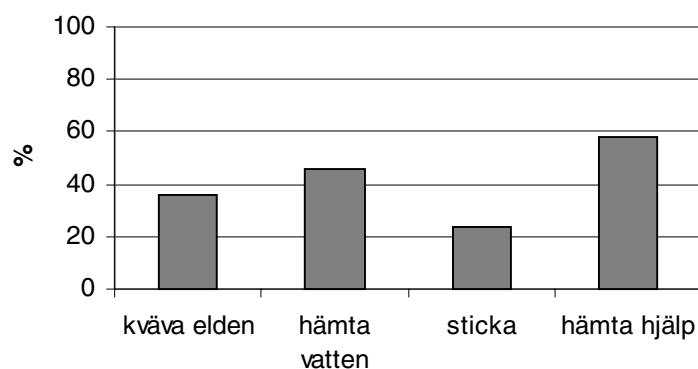
Andel elever i årskurs fem ($n=50$) som upplevt någon allvarlig olycka, en lindrig olycka respektive ingen olycka med eld.

Vad gör du om det börjar brinna i en gardin?

Svaren på frågan vad de skulle göra om det började brinna i en gardin visade att eleverna i årskurs fem hade påtagligt bättre kunskap om hur man släcker eld i en gardin jämfört med eleverna i årskurs två. Problemen kring bedömningar av brandens förlopp och den egna förmågan att hantera elden har däremot accentuerats.

Påtagligt många av dessa unga elever visste att de skulle *kväva elden*: "...jag skulle dra ner gardinen och stampa på den"; "...då skulle jag kväva elden" (figur 6). Filtar, mattor eller jackor togs ofta till hjälp. Många skulle emellertid först försöka släcka elden genom att använda *vatten* och bara om detta inte fungerade skulle de dra ner gardinen eller kväva elden på annat sätt: "...först skulle jag hållt vatten på och om det inte hjälpte hade jag dragit ner gardinen"; "...tagit vatten på och sen kvävt med en filt". Bara två barn hänvisade till *brandsläckare*: "...ta en brandspruta om det fanns, annars vatten"; "...vi har en skumsläckare hemma så jag skulle ta den". Att *stänga inne elden* var inte en vanlig metod, bara sex av barnen nämnde detta: "... jag skulle stänga fönsterna och gå ut och låsa dörren"; "...stängt fönsterna och dörrarna så elden inte fick syre". Till skillnad från de yngre barnen så angav majoriteten av eleverna i årskurs fem att de skulle *hämta hjälp* genom att själv larma (femtioåtta procent). En del av dessa angav numret 112 medan andra inte kom ihåg numret och någon skulle ringa 122. Bara ett litet fåtal skulle söka annan hjälp utan att ringa brandkåren: "...jag skulle ropa på någon"; "...då hade jag sprungit ut och ringt till mor"; "...rusat ut till mamma". Förhållandevis få barn tänkte på att *rädda sig själv* och oftast skedde detta sent i en lång kedja av ageranden. Dessa unga elever är inriktade på aktivitet och kompetens snarare än på att sätta sig själv i säkerhet. Svaret från en ansvarskännande flicka visar oss hur viktigt det är att lära de unga barnen att skydda sitt eget liv "...jag skulle stänga in branden, rädda katten och hunden, sen skulle jag ringa 112 och varna grannarna och sen skulle jag springa ut". Totalt tio elever skulle lämna rummet för att rädda sig undan elden: "...om det brunnit mycket skulle jag krypa ut med hunden"; "...först skulle jag försöka släcka men om elden sprider sig skulle jag krypa ut". Att *pröva olika metoder* för att släcka elden var typiskt för barnen i denna ålder liksom en medvetenhet om olika åtgärders inbördes ordningsföljd: "...först skulle jag försöka släcka själv sen skulle jag ringa 112 om elden spred sig". Dessa barn behöver alltså inte bara lära sig vad de skall göra utan också i vilken ordningsföljd detta skall ske. De många olika förslagen till agerande präglas också av både ansvarstagande och uppfinningsrikedom. Tillsammans med den lika framträdande "handlingsivern" kan detta få ett visst övermod till följd. I denna åldersgrupp ligger fokus på att utveckla skicklighet och talanger. Att pröva gränserna för den egna kroppens förmågor är en viktig del i denna utveckling. De till synes så enkla budskapen "rädda dig själv" och "var rädd om dig själv" bör alltså dels vara centrala i den förebyggande verksamheten och dels kopplas till ett skickligt agerande.

Figur 6

Eleverna i årskurs fem (n= 50) svarar på frågan hur de skulle agera om det brann i en gardin. Varje elev kunde ge flera förslag. Figuren visar andel elever som gav det enskilda svaret.

Hur kan man hindra att det sker olyckor med eld?

Hur man kan hindra att det sker olyckor med eld? frågade vi vidare. En mycket tydlig trend visade att barnen i årskurs fem ansåg det självklart att de måste hantera eld: "...ta det försiktigt med eld och inte leka med den"; "...vara noggrann med eld och tänka på att vara försiktig...inte leka med eld". Det stora flertalet axlade själv det förebyggande *ansvaret* medan bara ett fåtal förlitade sig på *säkerhetsanordningar* och något fler *lade ansvaret på vuxna*. Bara ett barn hänvisade till brandvarnare som skydd mot olyckor. Andra förslag till säkerhetsanordningar gällde att ha skydd framför brasan "så småbarn inte kan komma åt elden" samt att använda adventsljusstake av betong. Enstaka barn tyckte att man kunde gå någon form av "brasbyggarkurs" så man tryggt kunde göra upp eld vid behov. Flertalet av de elva förslag där ansvaret förlades till andra var riktade mot yngre barn än de själv: "...man skall förbjuda små barn att leka med eld och gömma tändstickor och sånt"; "...föräldrarna skall se till att små barn inte leker med eld och ha tändstickor på en säker plats". Så få som sex elever ansåg att man inte skall hantera eld utan att först fråga om lov eller enbart *i närvaro av en vuxen*. Förslagen till förebyggande åtgärder var tydligt fokuserade kring ett eget ansvar. Alternativen till denna typ av förslag är få och begränsade vilket är något ovanligt för dessa annars så idérika elever. Det är uppenbart att barnen behöver hjälp med att rikta uppmärksamhet bort från ett alltför stort eget ansvarstagande. Ett förebyggande perspektiv saknas nästan helt och hållet. Barnen i dessa åldrar är inriktade på att åtgärda genom eget agerande. Säkerhetsanordningar när det gäller eld verkar vara främmande för dessa barn. Diskussioner kring flera olika typer av förebyggande åtgärder behövs. Handlingsiver och behov av att agera skickligt och kompetent är viktigt för dessa barn. Dessa behov kan t e x kanaliseras genom att de får ansvara för delar av brandsäkerheten i den egna närmiljön: kontrollera att det finns fungerande brandvarnare och brandsläckare, att försiktighet iakttas med brännbart material och se till att eld inte hanteras vådligt e t c. Ett sådant förfaringsätt skulle med fördel kunna ske med en brandman som handledare.

Vad är ett säkert agerande?

Även om flertalet (sextio procent) tog ansvar för sitt agerande så fanns det stora skillnader i barnens uppfattningar om säkert beteende visavi eld. En del verkar anse det självklart att elda. Flera av dessa barn tillhör sannolikt en grupp som eldar ofta och/eller vådligt: "...man behöver inte leka med eld nära lättantändligt material"; "...om man inte eldar upp saker när man leker med eld"; "...inte hålla på i torrt gräs"; "...man kan röka ute och vara försiktig med smällare"; "...vara försiktig...och man behöver inte använda så mycket tändvätska"; "...inte hålla på för mycket i onödan". Det handlar alltså enligt barnen inte om att låta bli att leka med eld utan om att modifiera eldhantering efter en (i hög grad subjektiv) bedömning av vad som är "säker" eldhantering. Även om flertalet förutsatte att eldhantering inte kunde undvikas helt så angav många mer realistiska försiktighetsåtgärder: "...eldar säkert och inte leka med eld"; "...ta ansvar och tänka först...inte leka med eld"; "...försöka hålla sig ifrån eld"; "...vara försiktig och inte sätta fyr på saker". Men även om viljan är god kan förnuftet te sig svagt inför eldens lockelse: "...inte hålla på med eld ...eller vara två om det skulle hända ... i alla fall inte i torrt gräs". Många framhävde hanteringen av stearinljus: "...man kan låta bli ljus och släcka när man går därifrån"; "...inte glömma att släcka ljusen när man går ut".

En hel del elever i årskurs fem ansåg sig alltså vara kapabla att hantera eld själv. Inte minst deras hänvisningar till att vuxnas kontroll gäller "små barn" d v s barn yngre än dem själv, visar detta. Bara ett fåtal hänvisade till att eld enbart skall hanteras tillsammans med vuxna eller med deras tillstånd. Men svaren visar också att flera av dem hanterar eld på ett mycket vådligt sätt. Det är tydligt att de inte inser faran. Troligen beror detta dels på en övervärdering

av den egna skickligheten och dels i okunnighet när det gäller elden spridningsförlopp och faktorer som kan bidra till detta. Intervjusunaren åskådliggör en genomgående tendens till övermod i kombination med bristande förståelse för eldens gäckande natur och för människans egen sårbarhet.

Barnen i årskurs fem berättar kring en bild

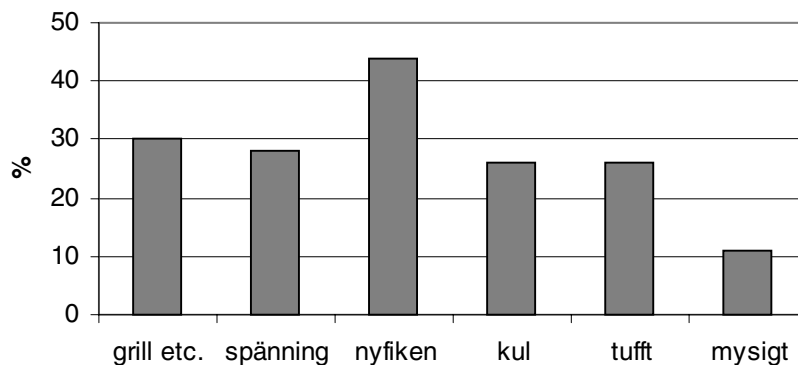
De femtio eleverna berättade fritt kring en bild av två barn som sitter bakom en bod och tittar ner på något i händerna. Fyrtiosex elever berättade om barn som leker med eld. Tjugo skildringar handlar om en pojke och en flicka, sexton om två pojkar och tio om två flickor. Åldrarna på de två bildpersonerna varierar mellan sex och tretton år men sjuttiofyra procent handlar om barn som är elva eller tolv år. De fyra berättelser som inte handlar om eld kommer hädanefter att uteslutas ur analyserna. Liksom tidigare antas berättelserna skildra elevernas erfarenheter, tankar och rädslor kring eld och eldhantering.

Varför leker barnen i bilden med eld?

I likhet med de yngre barnens berättelser har flertalet en utgångspunkt i konstruktiva förhållanden (att grilla, att vara nyfiken etc) och bara två berättelser handlar om att anlägga eld med motiven hämnd eller att vara uttråkad. *Nyfikenhet* och att *vilja testa* är nu de främsta motiven bakom eldhanteringen (figur 7): "...de sätter eld på grenar...det är kul...vill se vad som händer"; "...de blåsar (eldar) utan lov bara för att de vill det...eld är intressant och roligt"; "...provar att göra eld...tycker det är häftigt, vill testa...vet inte riktigt hur man gör med eld...en har tändstickor"; "...de skall tända en eld...vill se vad som händer, det är spännande att elda ibland"; "...de tänder en brasa med pinnar...de har aldrig fått lov att elda så de är nyfikna på att se vad som händer...förstod att det var farligt men tänker inte på det...det skulle vara förbjudet att ha tändstickor tills man är femton år". I många berättelser har barnen hittat tändstickor eller tändare. Logiken verkar vara den att om man har tändstickor måste man använda dem. Detta blir särskilt tydligt när barnen eldar för *att vara tuffa eller "coola"*, ett ganska vanligt motiv: "...två pojkar har hittat tändstickor så de skall göra en brasa...de struntade i att det var farligt för de ville vara häftiga"; "...de vill vara tuffa...om man har tändare vill man tända på"; "...de tycker de är coola...förstod att de var farligt men brydde sig inte"; "...de försöker göra en brasa för de gillar eld och vill prova själv...de tror att de är häftiga...att de är stora och tuffa om de kan elda, men de håller för mycket tändvätska på". Att vara tuff kan vara en stark drivkraft för beteendet i dessa åldrar. I flera berättelser ställs tuffheten mot farligheten: "...han förstod det var farligt men ville hellre vara tuff". Upplevelsen av att vara tuff eller cool är ofta förankrad i känslan av makt och osårbarhet. Bemästrandet av elden ger sådana upplevelser: "...de gillar eld...tror de är häftiga och känner att de klarar allt"; "...pojken hittade tändstickor...struntade i att det var farligt, ville bevisa att han var häftig genom att tända fyr...att han kunde och vågade". Att verka tuff handlar också om att bli respekterad och accepterad. Motivet "tuff" förekom bara i en berättelse i årskurs två. Generellt sett verkar bildbarnen också mer motiverade att hantera eld jämfört med årskurs två. Motiv som att *"det är kul"*, *"de känner för att busa"* är också vanliga liksom *"att grilla, få värme"*: "...leker med eld...det är spännande, extra spännande för det är förbjudet...det är inte lätt att få eld för de har aldrig gjort det förut men de har hört i skolan hur man gör"; "...leker med eld...det är roligt att se hur det brinner"; "...de får inte lov att elda...spännande för de är själv"; "...försöker göra eld för de vill ha lite roligt". Liksom i årskurs två döljs upplevelser av spänning, bus eller nyfikenhet bakom nyttoinriktade motiv som *"att grilla"*, *"att få värme"*. Men bildbarn grillade också för att de ville skapa en mysig gemenskap. Motivet har alltså en social aspekt, men skiljer sig markant från motivet att *"vara tuff/cool"* som också är riktat mot andra personer. I det förra strävar barnen efter likhet och närhet till

andra (att skapa och dela en mysig stund) men i det andra efter att utmärka sig och därmed skapa avstånd (att visa att man vågar, att vara tuff). Att skilja sig från mängden via sina unika färdigheter och talanger är en viktig drivkraft i dessa åldrar där barnen skapar en egen identitet genom att finna och utveckla sina specifika möjligheter och begränsningar.

Figur 7

Bildbarnens motiv till att hantera eld (uttryckt i andel berättelser där motivet förekommer).

Att nyfikenhet är det främsta motivet till eldandet i berättelserna stämmer väl med verkliga förhållanden för denna åldersgrupp (elva - tolv år) där utforskandet av världen såväl som av egna förmågor är centralt. Samma nyfikenhet kan också få dem att tända eld bara för att det finns möjlighet, d v s om tändare eller tändstickor finns lättillgängliga. Att prova, testa och utforska är alltså väsentliga drivkrafter i utvecklingen mot att bli vuxen. Vi kan inte förneka dessa drivkrafter, men vi kan hjälpa barnen att ge dem ett positivt utlopp genom att t e x erbjuda dem aktiviteter där de kan utveckla sina talanger, lära känna sina gränser och där de får möjlighet att bli respekterade för sin skicklighet.

Barn i dessa åldrar är alltså i full färd med att utveckla en stabil och mer vuxen självbild baserad på kompetens, skicklighet, tillhörighet och likhet såväl som särart relativt den egna kompetensen. Det finns många tillfällen att misslyckas i denna process och känslor av mindervärde, att inte duga, kan lätt te sig oöverstigliga. Sådana känslor måste kompenseras för att barnet inte skall fastna i en alltför låg självbild. En uppenbar fara är att barnen finner en kompensation i farliga sysselsättningar som t e x eldhantering. I de fall där barnen upplever att kontroll över eld ger känslor av osårbarhet och makt är de knappast benägna att ge upp denna starka källa till inre tillfredsställelse om de inte ges ett fullgott alternativ. I det förebyggande arbetet med barn som verkligen själva eldar med tuffhet som motiv måste vi fråga oss vad de behöver för att känna sig trygga och vad som stärker deras självbild.

Hur farlig är elden?

Nittiotvå procent av barnen ansåg i intervjun att det var farligt att leka med eld. Berättelserna ger en god illustration till varför detta inte nödvändigtvis hindrar dem från att leka med eld. I tio skildringar vet bildbarnen att det är farligt men de bryr sig inte om det, i nio andra vet de också att det är farligt men "tänkte inte på det just då" och i ytterligare tio förstod de inte att det var farligt för dem att hantera eld: "...förstår det är farligt men struntar i det...det är häftigt"; "...vet det är farligt men tänker inte på det...de vill se vad som händer"; "...det är kul att göra något förbjudet...de förstod inte det var farligt". Själva faran lockar barnen i flera berättelser där det förbjudna bidrar till spänningen: "det är farligt att elda...och extra spännande eftersom det är förbjudet". Att ha rätt kunskap räcker alltså inte. Människor agerar inte alltid efter bästa vetande. Kunskapen går en ojämnh kamp mot motiverande faktorer som

till exempel *yttre sociala behov* (att vara en del av gruppen, att visa att man vågar e t c), *inre emotionella behov* (att se elden, att göra något roligt, att göra något förbjudet, att få utlopp för olika känslor) såväl som *utvecklingsbetingade behov* (att utveckla talanger, prova sin skicklighet och sina gränser).

Att släcka själv eller hämta hjälp

Bildbarnens agerande i berättelserna återspeglar verkliga problem. Ungefär hälften av berättelserna skildrar barn som försöker *släcka* den eld de startat. Några av dessa släcker otillräckligt varför elden sprider sig efter att de har gått och många flyr efter misslyckade försök att släcka. Somliga springer då och hämtar hjälp medan andra bara lämnar elden utan vidare åtgärd. Några hämtar hjälp så småningom och efter visst övervägande medan andra undviker att berätta för någon om vad som hänt. Det är också vanligt att hjälp inte tillkallas eftersom barnen förlitar sig på att någon anonym person larmar räddningstjänsten.

Den farliga bestraffningen

I nästan en fjärdedel av de fyrtiosex berättelserna undviker barnen att berätta för någon om elden som spridit sig och i flera skildringar gömmer de sig för att ingen skall se att de eldar. Barnens agerande styrs i dessa berättelser av rädsla för straff respektive känslor av skam – de tillkallar inte hjälp, de lämnar avsevärda bränder och berättar inget, de försöker släcka stora bränder, de låter hellre elden sprida sig än vidtar åtgärder som uppmärksammas; ”...elden sprider sig...de vågar inte hämta sina föräldrar...försöker släcka själv”; ”...de gömmer sig bakom ett skjul...det tar fyr i huset...de springer därifrån, är för rädda för att säga till någon”; ”...det börjar brinna i trädet, de blir rädda och sticker...barnen vågar inte berätta för någon”; ”...hela skiten brinner upp...de sticker och hoppas att ingen skall märka det”; ”elden sprider sig till huset, de springer därifrån men någon har sett dem och berättar för polisen...de får böta”; ”...elden sprider sig...barnen sticker men säger ingenting för de skäms”; ”...det tog eld överallt...de stack och försökte inte släcka och berättade inte för någon... de såg på tv att det blev stor skogsbrand...de berättade inget förrän efter flera år”; ”...det börjar brinna i gräset, de kan inte hämta vatten för då ser föräldrarna det...det börjar brinna jättemycket”. I en annan berättelse stack bildbarnen från elden men tänkte gå tillbaka senare och om det då var risk för skogsbrand skulle de tillkalla hjälp.

Barn som av rädsla för straff lämnar en brand utan att hämta hjälp är alltså ett ofta återkommande tema. Därigenom illustrerar de ett verkligt och välkänt problem d v s ett stort antal anlagda bränder där anstiftarna inte kan identifieras. Detta visar att barn, 11-12 år, behöver bättre förståelse för vad som är viktigt och vad som måste prioriteras vid brand. Att identifiera förövaren kan i vissa extrema fall vara av avgörande betydelse, men det är utan tvivel viktigast att begränsa skadorna genom att rädda människoliv och se till att djur och natur skonas i möjligaste mån. Barnen måste inse vikten av att branden släcks så snabbt som möjligt. Att anstiftaren identifieras är sekundärt. Ett anonymt samtal till larmcentralen är bättre än att bara låta branden sprida sig. Vidare är det viktigt att barnen kan skilja mellan *ansvar för att släcka* elden respektive *ansvar för att elden blir släckt*. Många elever tar, enligt intervjuvärdens, ett alltför stort ansvar när det gällde att (själva) släcka brand i en gardin medan de å andra sidan låter bildpersonerna ta ett allför litet ansvar för att elden blir släckt. En avgörande skillnad mellan dessa två hypotetiska situationer är att bildbranden men inte branden i gardinen är självförvårdad. Agerandet sker alltså utifrån helt olika villkor. Känslan av att vara inkompetent är särskilt hotfull i dessa åldrar där den egna skickligheten står i fokus för utvecklingen. Att misslyckas med att kontrollera en eld som de själv startat väcker därför sannolikt hotfulla känslor av inkompetens och av skam.

Berättelserna visar vidare att hjälpsökande inte är ett enkelt fenomen (Newman, 2000). Det krävs (1) en viss mognad för att kunna avgöra *när* hjälp måste sökas, (2) kunskap om *hur* hjälp bäst sökes (3) kännedom om den *egna kompetensen* (4) känslor av *kontroll* över sitt agerande (5) känslor (mod/*mognad*) av att klara av eventuella efterföljder (ex. föräldrars bestraffning) d v s att vara motiverad att ta ansvar för sina handlingar. Hjälpsökandet omfattar alltså komplicerade kognitiva, affektiva och sociala processer. Övermod och rädslor för att inte duga eller för att bli bestraffad är exempel på faktorer som påverkar sådana komplexa bedömningar. Kunskap om egna förmågor och begränsningar är också nödvändiga för att göra en sådan avvägning liksom situationsspecifik kunskap. Därefter måste barnet veta *hur* hjälp sökes. När det gäller eld måste barnet kunna larmnumret samt veta hur man ringer och vilken information som är nödvändig. Det krävs också en bedömning av vilket agerande som krävs för att på snabbaste sätt kunna larma. En viss känsla av kontroll och av skicklighet behövs för att inte gripas av panik eller fly. Tillit till andra människor och tillit till den egna förmågan att ta konsekvenserna av sitt agerande (d v s att ta ansvar för sitt agerande) är avgörande för hur barnen beter sig, liksom en tilltro till vuxnas välvilja (d v s att konsekvenserna eller bestraffningen står i proportion till förmågan att hantera dessa). Om barnen insåg att själva hjälpsökandet är ett skickligt agerande som kräver stort mod såväl som skicklighet så skulle sannolikt många fler söka hjälp vid behov. Yngre barn klarar däremot inte av att göra alla dessa avancerade bedömningarna. Därför bör de lära sig enkla beteendemönster som t e x att alltid hämta hjälp. Barn i åldrarna elva till tolv år klarar många av dessa utmaningar (fysiska, psykiska, sociala såväl som kognitiva).

Eldlekar bland pojkar respektive flickor i årskurs fem

Bildbarnen

Även bland eleverna i årskurs fem handlade fler berättelser om en pojke och en flicka än om två pojkar. Däremot fanns det en liten övervikt av berättelser om två pojkar (trettiofyra procent) jämfört med två flickor (tjugotvå procent). Det fanns inga skillnader i detta hänseende mellan pojkars och flickors berättelser. Troligtvis speglar detta verkliga omständigheter d v s att det ännu inte utkristalliserats könsrelaterade mönster avseende benägenhet till eldlekar. Berättelserna granskades närmare för att studera eventuella kvalitativa skillnader. Till skillnad från berättelserna i årskurs två fanns det ingen skillnad i grad av fara. Berättelserna om två flickor har blivit mer farofyllda och mer lika berättelserna om två pojkar. I en berättelse tyckte flickorna t e x att de var ”coola” för de eldade som pojkar gör och i en annan kände de sig oövervinneliga när de eldade på ett vådligt sätt. Däremot förekom det inte att bildflickorna försökte dölja eldandet. I alla utom två berättelser lyckades de själv släcka. Detta berodde inte på att elden var liten utan snarare på att de inte gav upp utan stannade kvar och ihärdigt provade olika metoder. Bara i två berättelser larmade flickorna brandkåren som släckte elden. Hot om bestraffning förekom inte i någon av dessa berättelser. Det fanns inga skillnader i motiven till att elda. I trettiofem procent av berättelserna om två pojkar smet dessa från branden utan att hämta hjälp och bara i tre berättelser släckte pojkarna elden själv. Barnens framställningar av flickornas reaktion på brand är således mer ansvarsfull än pojkarnas. Sannolikt överensstämmer detta med verkliga omständigheter (Terjestam, 1996).

Pojkar och flickor i årskurs fem

En jämförelse mellan flickornas respektive pojkarnas berättelser visade två tydliga skillnader som gällde motiven till att elda. Tjugosju procent av flickornas berättelser men inga av pojkarnas omfattade motivet ”att busa”. Däremot återfanns motivet ”tufft/coolt” i påtagligt många av pojkarnas men i bara ett fåtal av flickornas berättelser. Möjligtvis kan dessa skillnaderna bero på könsrelaterat språkbruk snarare än på verkliga motivskillnader.

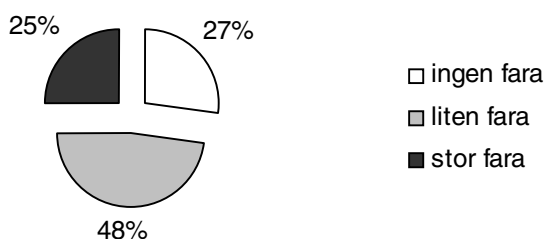
Vad visar bildberättelserna? En sammanfattning

Sammanfattningsvis visar bildberättelserna att elden har fått en potent innebörd bland barnen i dessa åldrar och motivationen till att leka med eld är stark. Däremot har inte kompetensen till ett effektivt agerande bland vissa av barnen ökat nämnvärt. I en berättelse börjar t e x barnets kläder att brinna. För att släcka denna eld ”springer hon till vattnet”. Dessa barn har alltså behov av att lära sig enkla beteendemönster (t e x kväv elden genom att rulla runt på marken) men de behöver också delta i avancerade samtal om komplexiteten hos eldens förlopp och konsekvenser. Ansvarsfrågan är väsentlig. Eleverna skiljer inte mellan ansvaret för att släcka elden respektive för att se till att elden blir släckt (att t e x larma räddningstjänsten). Många av barnen uppvisar istället en orealistisk bild av den egna kompetensen: ”... det börjar brinna jättemycket...det är ganska farligt, de (barnen) hade inte förberett sig alls och då är det stor risk att det händer något farligt”. Liknande berättelser visar brister i förståelse för att barn aldrig kan kontrollera eld, inte ens om de förbereder sig. Kunskap om eldens gäckande karaktär och mängden av variabler som påverkar eldens förlopp bör leda till en mera realistisk syn på dels eldens komplexitet och dels på de insatser och förmågor som faktiskt krävs för att släcka en brand.

Elevernas mödrar intervjuas

Mödrarna som intervjuades enskilt i hemmet var inte särskilt oroade över barnens hantering av eld. Mer än en fjärdedel ansåg inte att eld utgjorde någon fara för deras barn (figur 8).

Figur 8

Mödrarna (n= 47) till barnen i årskurs 5 svarar på frågan hur stor fara de anser eld utgör för deras barn. Figuren visar andel mödrar som ansåg att eld utgjorde stor fara, liten fara respektive ingen fara alls.

De mödrar som ansåg att eld utgjorde en stor fara uttryckte ofta oro över barnens nyvaknade intresse för eld: ”...han får utgångsförbud med en gång när han eldar”; ”...han leker mycket med tändstickor...han vet att vi inte tycker om det...ännu har inget hänt”; ”...hon är mer pigg på det sedan elva års åldern...och hon skall alltid pilla på stearinljusen”; ”...han är väldigt mycket intresserad av eld men det har aldrig inträffat något...jag tror inte han buseldar med kompisarna”; ”...han vill både elda och peta med stearinljus...vi hoppas han inte blåsar (eldar) med kompisarna”; ”...han har tänt på en gång...hela huset höll på att brinna ner...det eldas

mycket häromkring”. Påtagligt många föräldrar vill inte tro att deras barn eldar med kompisar. Med tanke på hur mycket barn i den åldern eldar (Terjestam & Rydén, 1996; Terjestam & Rydén, 1998) verkar det emellertid sannolikt att experimenterande sker även när föräldrarna inte är närvarande. Även mödrar som uttryckte oro tenderade att avfärda farorna. Trots att deras barn eldade eller visade ett påtagligt sådant intresse så ansåg flera mödrar att eld bara utgjorde en liten fara: ”...det har hänt ibland ...jag har hittat tändare i hennes fickor”; ...han älskar att leka med eld... en gång startade han en källarbrand och bara stack ... hela huset höll på att stryka med”; ”...vi gömmer tändstickor och tändare för honom...försöker hindra att han får tag på det”; ”...vi har kommit på henne med levande ljus”; ”...hon gillar att tända ljus”; ”...han är intresserad av att elda”; ”...jo, pyromanen finns ju i dem”.

Vad gör du för att hindra barnen från att leka med eld?

Mer än hälften av föräldrarna gjorde *ingenting* för att förhindra eldlekar, oftast för att de inte ansåg att det var påkallat: ”...vi gör inget...det är inga problem med henne...det är mer grabbarna i familjen som buseldar...det är en killgrej”; ”...inget, jag tror inte han leker med eld...jag tror i alla fall inte det”. Somliga kände dock till barnens fascination för eld. Några litade helt på sina barns kompetens och ansåg därför inte att åtgärder behövdes. Detta gällde uteslutande mödrar till flickor.

De föräldrar som försökte påverka sina barn visavi eld gjorde det främst via *information* men ibland också genom *praktiska övningar*. Bara ett fåtal (fyra familjer) lät barnen hantera eld i nyttsyfte dvs när man eldade trädgårdsavfall, tände eld i öppen spis, grillade etc: ”...han är galen i att elda så vi har informerat mycket och pratat om det...vi låter honom elda i spisen och grillen när vi är med”; ”...hon är van vid att elda och är försiktig...hon har fått elda sedan hon var liten...vi har öppen spis och hon är med när vi eldar ris i trädgården och så”. Sju familjer lät barnen tända stearinljus i vuxnas närvaro; ”...vi kom på henne med levande ljus tidigare...vi pratade med henne...nu tänder hon ljus när vi är där”. Nästan alla övriga föräldrar vägledde genom enstaka upplysningar: ”...pappa informerade om att de inte får använda tändstickor...alltså lite information, inte mer än så”. Bara två föräldrar försökte *kontrollera* barnens eldande genom att plocka bort tändare och tändstickor: ”...vi kom på henne när hon satt och lekte med tändstickor...vi tog dem ifrån henne och berättade hur farligt det är...och förmanade”; ”...vi gömmer undan tändstickor...hindrar honom från att få tag på dem”. *Förmaningar och förbud* förekom något oftare (åtta familjer) och alltid tillsammans med information. I alla utom en av dessa familjer visade barnet ett tydligt intresse för eld och hade ertappats när de lekte eller experimenterade med eld.

Flera av flickornas mödrar påpekade att de inte var oroliga eftersom eldlekar var något som killar sysslar med. Detta stämmer inte. Flickor leker lika mycket med eld som pojkar. Däremot leker de sannolikt på ett mindre vådligt sätt. En tidigare undersökning (Terjestam & Rydén, 1996) belyste föräldrarnas behov av information avseende barn och eldhantering såväl som hur förebyggande verksamhet bäst sker. Det är tydligt att behovet kvarstår.

Vad kan vi göra för att öka säkerheten bland barnen i årskurs fem?

Studien visar att barns intresse för eld förändras kring elva till tolv års ålder. Denna övergångsperiod kan vara särskilt svår för föräldrar att hantera. En del har problem med att avgöra vilken grad av frihet i eldhanteringen som är tillrådligt: ”...nu vill han ha levande ljus på rummet och jag är kluven till detta...det är svåra faser, att byta regler och gå över till andra”. Barn i dess åldrar genomgår en tydlig utveckling fysiskt såväl som kognitivt. Många börjar nu få ta vuxet ansvar även i vissa risksituationer. Detta föranleder en vuxen identitet att

göra sig gällande. Det kan vara svårt för föräldrarna att avgöra vilken grad av ansvar barnen är mogna för. I dessa åldrar ger barnen ofta intryck av kompetens och mognad. De är trots detta inte kapabla att hantera akuta situationer som kräver snabb informationsbehandling. Ofta misslyckas de att under stress tillämpa den kunskap de har (Kail & Salthouse, 1994; Plude, Enns & Brodeur, 1994).

Motivationen till att leka med eld är stark bland barnen i årskurs fem och det förekommer sannolikt åtskilliga incidenter i samband med eldhantering. Nyfikenhet verkar vara det främsta motivet till elda (se figur 7). Denna nyfikenhet kan få barnen att tända eld bara för att det finns möjlighet, d v s om tändare eller tändstickor finns lättillgängliga (en elev uttryckte det såhär "har man tändare så måste man elda"). Vetskap om eldens farlighet verkar inte hindra eldlekar. Barn som startar en eld och sedan lämnar den, ofta i rädsla för bestraffning, är också ett återkommande tema i barnens berättelser och ett verkligt problem som identifierats i tidigare studier (Terjestam & Rydén, 1995, 1996). Detta visar att barnen inte skiljer mellan *ansvar för att släcka elden* respektive *ansvar för att elden blir släckt*. Ansvar för att släcka elden tillhör alltid den vuxne och oftast räddningstjänsten medan ansvaret för att elden blir släckt (d v s att hämta hjälp) vilar initialt på den som anstiftar eller upptäcker elden. Om barnen insåg att själva hjälpsökandet innebär ett agerande som kräver både skicklighet och mod så skulle detta öka sannolikheten för att de söker hjälp vid behov. Ansvarsfrågan är central och moralfrågor viktiga i dessa åldrar då förmågan att bedöma människor, vad de gör och borde göra (social kognition) är relativt välutvecklad (Flavell, Miller & Miller, 1993). Denna förmåga att uppfatta och bedöma människor utifrån karaktärsdrag och särart hjälper barnen att skilja ut sig själva från andra d v s att bli egna individer med egna attribut (t e x talanger, förmågor, beteenden) liksom att känna tillhörighet till grupper av individer (kamrater e t c). Bland dessa unga är en mera vuxen självbild i fokus för utvecklingen. Därför är just diskussioner om hänsyn och om ansvar betydelsefulla. Att prova, testa och utforska är väsentliga drivkrafter i utvecklingen mot att bli vuxen. Vi kan inte hindra dessa drivkrafter, men vi kan hjälpa barnen att ge dem ett positivt utlopp genom att erbjuda dem aktiviteter där de kan utveckla sina talanger, lära känna sina gränser och där de får tillfälle att känna sig kompetenta. Handlingsivern och behovet av att agera skickligt och kompetent kanaliseras förslagsvis genom att barnen får ansvara för delar av brandsäkerheten i den egna närmiljön (kontrollera att det finns fungerande brandvarnare och brandsläckare, se till att försiktighet iakttas med brännbart material e t c). Ett sådant förfaringsätt skulle med fördel kunna ske med en brandman som handledare.

Exempel på diskussionsämnen som studien identifierat som viktiga bland barn i förpuberteten är: "*hur släcker man eld?*" (i många berättelser sprider sig elden efter att barnen trott den var släckt); "*hur kan barn och unga tillfredsställa sin nyfikenhet visavi eld på ett konstruktivt sätt?*"; "*betydelsen av att elden släcks så snabbt som möjligt?*"; "*eldens varierande förlopp?*"; "*mängden variabler som påverkar eldens förlopp?*"; "*vem ansvarar för branden (brandmännen eller anstiftaren?)?*"; "*vem, vilka, vad får ta konsekvenserna av branden?*"; "*att vara kompetent är att själv ta ansvaret för egna handlingar (t e x ansvaret att larma)?*"; "*att ta konsekvenserna av sitt beteende?*".

Intervju med ungdomarna i årskurs åtta

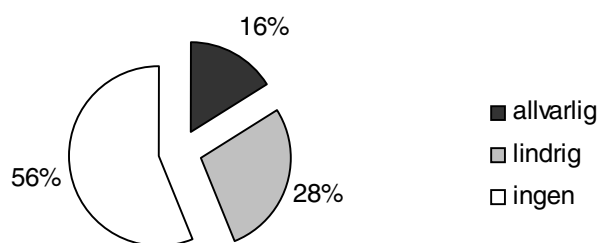
Hur farligt är det att leka med eld?

Till skillnad från eleverna i årskurserna två och fem ansåg många av ungdomarna i årskurs åtta (trettioåtta procent) att det inte alls var farligt att leka med eld.

Har du varit med om någon olycka med eld?

Knappt hälften av de femtio eleverna mindes någon olycka med eld som de deltagit i antingen genom direkt inblandning eller indirekt (t e x som åskådare eller när grannar, syskon eller kamrater varit direkt inblandade) (figur 9). Liksom i årskurs fem tenderar de ”lindriga” olyckorna att vara potentiellt allvarsamma incidenter. En del sådana handlade om en *generell oförsiktighet*: ”...någon slängde en tändsticka i papperskorgen så den började brinna...mamma kastade in den i duschen”; ”...en kompis eldade papper och fick det i ögat”; ”...min bror tände på bomull ... han kunde släcka själv”; ”...eldade grenar...gick för nära och en (brinnande) gren fastnade i tröjan”. Flera incidenter inbegrep *stearinljus*: ”...jag brände håret när jag råkade komma för nära ett ljus”; ”...glömde släcka ett ljus...det brann i bordet men slocknade av sig själv”; ”...skulle tända ljus hemma ...det tog eld i håret. En tredje typ av vanliga incidenter skedde i samband med *matlagning*: ”...fonduen började brinna men pappa släckte”; ”...jag lade trasan på spisen när jag lagade mat...den började brinna”. Även de allvarliga olyckorna gällde glömda ljus och eld i samband med matlagning men nu förekom också anlagda bränder: ”...i förra huset vi bodde brann det tre gånger på ett år...brandkåren fick släcka...vi kunde inte bo kvar”; ”...vår lägenhet brann upp...det började hos grannen som glömt släcka spisen”; ”...någon satte eld på toa så brandkåren kom och släckte”. Hälften av dessa allvarliga incidenter gällde svårartade husbränder som skett hos grannar respektive kamrater: ”...en kompis glömde släcka ett ljus och hela huset brann ner”; ”... grannarna fritrade och brände upp hela köket”; ”...någon hade anlagt en brand i soprummet ...och en kompis lägenhet brann”.

Figur 9

Andel elever i årskurs åtta (n= 50) som upplevt någon allvarlig olycka, någon lindrig olycka respektive ingen olycka med eld.

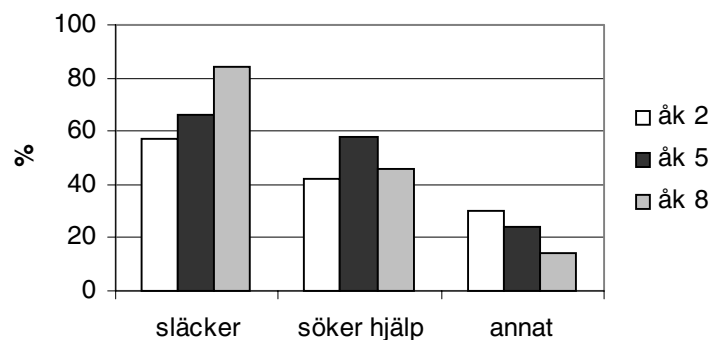
Vad gör du om det börjar brinna i en gardin?

Ungdomarna hade god kunskap om hur man hanterar eld i en gardin. Hälften angav att de skulle *kväva elden* och flertalet av dessa skulle först dra ner gardinen: ”...dra ner gardinen och kväva elden eller slänga ut den på asfalten först och trampa på den sen ”; ”...slitit ner den och täckt med en filt, kvävt elden”; ”...ryckt ner gardinen och kvävt elden med resten av gardinen och om det inte hade hjälpt så hade jag ringt brandkåren”; ”...dragit ner den och slagit med något på elden, en våt handduk eller en filt”. Majoriteten av ungdomarna skulle också använda *vatten* i sina försök att släcka elden. Liksom bland barnen i årskurs fem ingick detta oftast

som ett första släckningsförsök om elden ansågs vara liten. Några angav emellertid att ”kasta” eller ”ta på” vatten som enda förslag till hur de själv skulle hantera elden: ”...jag skulle hållt vatten på sen skulle jag ringt till mamma”; ”...hållt på vatten och sen ringt brandkåren”; ”...släckt med vatten”. Ett litet fåtal ungdomar skulle först leta efter en *brandsläckare* och bara i andra hand använda vatten. Bara fem elever skulle *lämna elden* utan att först försöka släcka den och alla dessa skulle *hämta hjälp*: ”...jag skulle springa ut och kalla på hjälp”; ”... ringt brandkåren och stuckit därifrån”; ”...jag hade gått till grannen och larmat...inte släckt själv”; ”...stängt dörren och sprungit ut och ringt brandkåren”. Att tillkalla hjälp gällde nästan uteslutande att själv ringa larmnumret 112 vilket knappt hälften av eleverna skulle göra medan bara några enstaka skulle tillkalla hjälp på annat sätt t e x genom att antingen ropa eller ringa föräldrarna. Ett fåtal var osäkra på vad situationen krävde: ”...jag hade fått panik, skakat gardinen och ringt brandkåren”. En annan elev tänkte använda vatten om elden blev för stor, ännu en farlig metod som snarare ökar spridningen än släcker elden: ”...tagit min jacka och kvävt elden och om det börjat brinna mer så skulle jag tagit vatten”. En flicka var osäker på om hon skulle försöka släcka eller inte: ”...jag skulle springa därifrån, kanske hållt vatten på först, jag vet inte”.

De flesta ungdomar verkar ha god förståelse för hur elden i en gardin skall släckas d v s genom kvävning. I de fall osäkerhet framträder så gäller det främst användningen av vatten samt avgörandet när de själv skall släcka elden respektive när de skall larma. Att bara ett fåtal skulle stänga inne elden är dock värt att noteras. Dessa ungdomar behöver kunskap om åtgärder som begränsar spridningen av eld, eftersom de nu bör kunna använda sig av sådan information.

Figur 10

Andel elever i årskurserna två, fem och åtta (n= 150) som om det brann i en gardin skulle försöka släcka elden, hämta hjälp eller agera på annat sätt (fly, vet ej). Varje elev kunde ange flera alternativ.

Hur kan man hindra att det sker olyckor med eld?

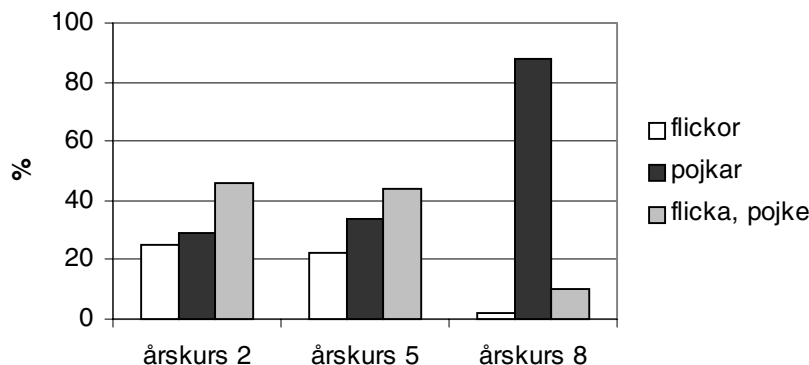
Tjugotvå procent förlitade sig på *säkerhetsanordningar* som brandvarnare, sprinklers och skumsläckare. Detta är en stark ökning jämfört med årskurs två såväl som fem. Ungdomarna uppvisar ett mer övergripande förebyggande perspektiv visavi eld och eldhantering jämfört med de yngre barnen. Hälften ansåg att de själv kunde bidra till att förhindra olyckor med eld. Det var också vanligt att de enskilda eleverna gav flera olika förslag till hur olyckor med eld kunde förebyggas. Tankar kring hur stearinljus skall hanteras var vanliga. Spisen framställdes som en påtaglig brandfara eftersom det ”är lätt att glömma stänga av den”. *Försiktighet* med eld var det vanligaste förslaget till hur olyckor kan hindras. Denna försiktighet innebar vitt skilda typer av beteendet. Somliga ansåg sig vara försiktiga om de inte använde ”för mycket kemikalier” när de eldade och någon tänkte ”...vara mer försiktig när man balar”. Andra ungdomar avsåg en generell försiktighet i hanteringen av t e x ljus och

el. *Information* om hur man hanterar eld på ett säkert sätt efterlystes också av en del ungdomar, vilket inte var fallet bland de yngre barnen. *Förbud* var däremot inte så vanliga förslag. När de förekom gällde det främst att små barn inte skulle hantera eld samt att tändstickor och tändare skulle gömmas undan för dessa små. Några ansåg dock att lärare och andra borde tänka mer på att inte ha sådana faciliteter liggande framme i klassrummen. Fyra ungdomar *visste inte* hur olyckor med eld kunde förebyggas.

Ungdomarna i årskurs åtta berättar om en bild

Alla femtio berättelser kring bilden av två ungdomar som sitter bakom ett skjul handlar om eldhantering. Bara i en berättelse förekommer två flickor och i fem en pojke och en flicka. I övriga fyrtiofyra hanterar två pojkar eld. Troligtvis återspeglar detta ungdomarnas föreställningar om eldhantering bland flickor och pojkar vilket antyder att ett könsrelaterat mönster visavi eldhantering etablerats (figur 11). Åldern på barnen i bilden varierar mellan sju och sexton år och medelålder var drygt tolv.

Figur 11

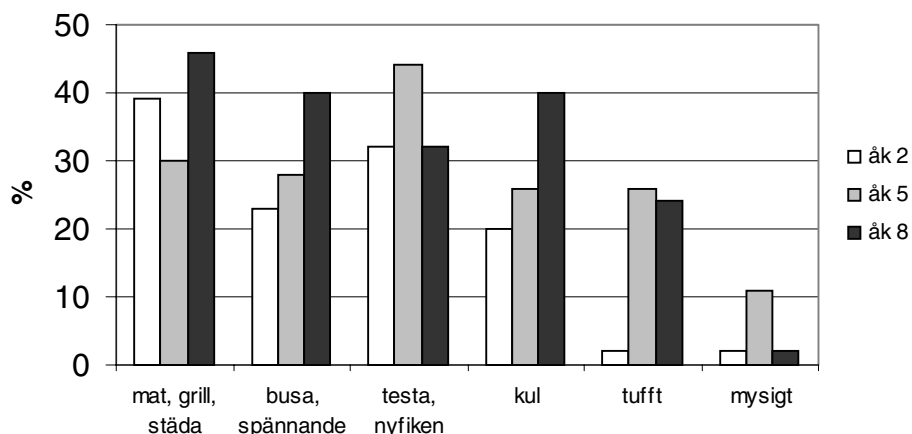

Andel berättelser som handlar om två flickor, två pojkar respektive en pojke och en flicka. Jämförelse mellan årskurserna 2, 5 och 8.

Bildbarnens vanligaste motiv till att elda är att de tycker ”det är kul”: ”...två killar som tänder fyr...de tycker det är roligt...svårt att förklara varför”; ”...tänder på lite pinnar för de tycker det är roligt...det går inte att förklara varför det är kul”; ”...de skall elda...det är kul att elda”. Motivet ”det är roligt” är komplext och verkar ha flera olika innebörder. Många av de som anser det kul att hantera eld hänvisar också till lågorna och färgerna: ”...det är kul att titta på färgerna och det blir så starkt ljus”; ”...färgerna är så fina”; ”...det är flammorna och ljuset...det påverkar oss människor på något sätt”; ”...och så är det fint att se när det brinner...lågorna och färgerna”. Nästan lika många ansåg att det var kul för spänningens skull och några för att det var förbjudet. De senare berättelserna handlade företrädesvis om barn som var yngre än berättaren: ”... det är kul och spännande (att leka med eld) tycker småbarn i den åldern (tolv år)...de vill vara häftiga”; ”...det är kul med eld i den åldern (tretton år)...de får inte lov”. Andra bildbarn eldade skräp för att ”det är kul” och flera som tyckte det var kul var också nyfikna: ”...kul att elda, de har inte gjort det tidigare...nyfikna på vad som händer”; ”...det är farligt men han är nyfiken och vill se vad som händer”. Liksom i berättelserna av barnen i årskurs fem är ”att grilla” eller att elda ”för värmens skull” vanliga liksom det nytillkomna motivet ”att elda trädgårdsavfall”. Även i ungdomarnas berättelser verkar dock eldandets primära funktion att bildbarnen tycker det är kul eller spännande med eld: ”...de har gömt sig och gör upp eld...vill värma sig och ha lite kul, göra något förbjudet”; ”... de är på landet...hittar på hyss...räfsar ihop löv och gräs och skall göra en brasa och grilla”; ”två killar som skall båla (elda) upp grenar...gömmar sig och eldar för att få värme”. I hela tjugo procent

av berättelserna var att städa upp i trädgården en anledning att elda, ibland på föräldrarnas uppmaning men oftast utan tillåtelse. Även i dessa fall verkar motivet inte primärt gälla nyttan utan snarare spänningen och fascination över eld. *Spänningen* var också ett framträdande motiv i ungdomarnas berättelser (figur 12) liksom motivet att det är ”*tufft*”: ”...de tror att de är tuffa för att de eldar men egentligen tror de inte att elden kan sprida sig”; ”...de skall göra upp eld...det är spännande för de får inte. De kollar så ingen kommer...elden sprider sig lite...de tycker det är coolt”; ”...de gör en brasa i gräset...tror andra tycker de är häftiga, coola som eldar”.

Figur 12

Bildbarnens motiv till att hantera eld (uttryckt i andel berättelser som innehöll det enskilda motivet). Jämförelse mellan årskurserna två, fem, och åtta.

Att gömma sig för att elda

Hela trettiofyra procent av berättelserna handlar om pojkar som gömmer sig för att elda. Det främsta motivet till att elda bland dessa barn är att de vill busa eller göra något förbjudet. I alla utom en av dessa bildberättelser döljer också barnen sitt förhållande. Många ansåg att eldhanteringen var farlig men att bildbarnen inte brydde sig om det eller tänkte på det just då: ”...två som skall elda...de har gömt sig...spännande och förbjudet...de tänkte inte på att det var farligt; ”...de gör en brasa, en vaktar så ingen kommer...häftigt, coolt...de vet att det är farligt men tänkte inte på det då”; ”...två kompisar, en skall tuta på och den andre håller vakt, det är spännande, förbjudet och lite farligt...de förstår att det är farligt men tror inget kommer att hända”; ”...den ene eldar och den andre kollar så ingen kommer...de tycker det är häftigt, spännande...kul när det brinner...tänker inte på att det är farligt fast de vet det”; ”...det är roligt att elda...trotsa föräldrarna...de vet det är farligt men det är så häftigt. Den ene kollar så ingen kommer”. Faran i kombination med förbudet utgör orsaken till eldandet i många berättelser.

Hur farlig är elden?

Sextiosex procent av ungdomarna svarade i intervjun att de ansåg att eld var farligt. I bildberättelserna vet fyrtioåtta procent av barnen att det är farligt att leka med eld men detta hindrar dem inte från att elda. Vi får veta att barnen antingen inte bryr sig om att det är farligt eller att de inte tänker på det just då: ”...vet att det är farligt men det är så häftigt”; ”...de förstod att det var farligt men de kände för att elda”; ”de vet att det är farligt men tänkte inte på det just då”; ”...barnen förstod inte att det var farligt...att elden kunde sprida sig”. I sexton procent av berättelserna anser barnen att det inte är farligt: ”...de gör upp eld bakom huset, skall bränna gamla kvistar, städa undan skräp...det är ingen fara...de är tillräckligt gamla för

att elda”; "...pojkar eldar bakom ett förråd...de skall hjälpa till att elda upp löv...det är inte farligt på hösten när det är fuktigt”; "...deras pappa har sagt till dem att elda upp grenar och löv efter vintern...det blåser så elden sprider sig”; "...två pojkar skall bränna trädgårdsavfall, de har fått lov av föräldrarna...men de är slarviga så elden sprider sig”. Övriga förstår inte faran: "...trodde inte elden kunde sprida sig”; "...de förstod inte att det var farligt”. Många berättelser som handlar om att elda i trädgården handlar också om barn som överskattar sin egen förmåga visavi eldhantering. Detta visar att det är viktigt att informera ungdomar om att motivet bakom eldandet inte direkt påverkar graden av fara d v s det är lika farligt att elda trädgårdsavfall som att "buselda".

Drygt hälften av bildbarnen *hämtar* den *hjälp* de behöver för att släcka den okontrollerade elden. I tjugosex procent av berättelserna var personerna i bilden rädda för *bestraffning* vilket i stor utsträckning är synonymt med att de "sticker" d v s lämnar den brand de först startat och sedan förlorat kontrollen över. Dessutom undviker de att hämta hjälp. De "straff" som de försöker undkomma genom att förbli anonyma är främst att bli uppmärksammade av polisen, att få "böta", att komma på ungdomsanstalt, att bli av med månadspengen: "...de sticker och berättar inget men sen går de tillbaka igen för att se om det fortfarande brinner...då hämtar de hjälp om det är risk för skogsbrand"; "...de eldar för de vill se det brinna men tappar tändstickan och elden sprider sig... de blir fångade av polisen men de nekar för de är rädda att hamna på ungdomsanstalt"; "...sticker för de vill inte bli av med månadspengen"; "...de säger till brandkåren men säger att det är någon annan som tänt på"; "...de sticker och säger inget...rädda för straff och att få böta". Berättelserna visar hur viktigt det är att även bland ungdomar diskutera olika konsekvenser av agerandet vid brand. Vidare har det sociala sammanhanget blivit mer framträdande jämfört med de yngre barnens berättelser. Bildbarnen samarbetar ofta, ibland vaktar en av dem så ingen ser vad de gör medan den andra eldar, ibland försöker ett bildbarn släcka elden medan den andre hämtar hjälp och så vidare. Men det är också tydligt att många känner till hur de skall elda säkert men väljer att inte låta bildbarnen agera efter den kunskapen. Många säger t e x att "om de lagt stenar runt elden hade inget hänt, men de orkade inte". Även bland dessa ungdomar framkommer en viss falsk trygghet visavi eld. Många omfattar villfarelsen av att enstaka variabler är avgörande för om man kan hantera eld eller inte. Åldern är en sådan faktor "...de är tillräckligt gamla för att klara det", vinden är en annan, "...det blåser inte så det är ok att elda". Någon annan anser att det inte är någon fara för bildbarnen att elda för de har lärt sig i skolan hur man gör. Detta visar hur viktigt det är att ungdomarna förstår att eld alltid utgör fara.

Eldlekar bland pojkar respektive flickor i årskurs åtta

Bildbarnen

Bara i en berättelse förekommer två flickor och i fem en pojke och en flicka. I övriga fyrtiofyra är det två pojkar som hanterar eld. En jämförelse mellan berättelser om pojkar respektive flickor är därför tämligen ointressant. Istället visar denna fördelning att dessa ungdomar nästan uteslutande förknippas eldlekar med pojkar.

Pojkar och flickor i årskurs åtta

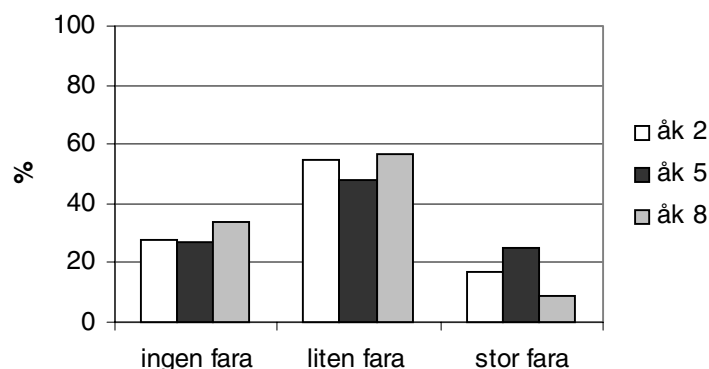
Pojkarnas och flickornas intervjusvar visade inga tydliga skillnader, vilket däremot berättelserna gjorde. Pojkarnas berättelser handlade om mer vådliga situationer än flickornas, bildbarnens reaktioner på eld var farligare i pojkarnas skildringar medan motiv som förknippas med konstruktivt eldande förekom markant oftare i flickornas berättelser. I alla utom en av pojkarnas berättelser tappade bildbarnen kontrollen över elden medan cirka trettiofem procent av flickornas berättelser handlade om kontrollerad eld. I cirka sextio

procent av pojkarnas men bara cirka tjugo procent av flickornas berättelser flydde bildbarnen från elden utan att hämta hjälp. Bara motivet ”att elda trädgårdsavfall” skiljer mellan pojkarnas och flickornas berättelser (det förekom i bara åtta procent av pojkarnas berättelser men trettiofyra procent av flickornas). Flickornas berättelser handlade övergripande om barn som var ansvarskännande visavi eld medan pojkarnas handlade om barn med en mer respektlös attityd och/eller agerande relativt eld. Detta stämmer väl med resultat från tidigare studier som antyder att flickor eldar mindre vådligt än pojkar (Terjestam, 1996; Terjestam & Rydén, 1996).

Ungdomarnas mödrar intervjuas

Bara fyra av de fyrtiosju intervjuade mödrarna ansåg att eld utgjorde stor fara (figur 13). Deras oro verkade dock vara befogad. Tre av barnen till dessa fyra mödrar ansåg själv att det inte alls var farligt att handskas med eld. En pojke berättade att det ibland hade börjat brinna lite väl mycket när han lekte med eld. Barnet till den fjärde modern ansåg att det var mycket farligt att leka med eld. Sonen hade egen upprepade erfarenhet av detta och han eldade uppenbarligen på ett mycket vådligt sätt. Modern berättade att det hänt flera eldrelaterade olyckor där sonen varit inblandad. Samtidigt efterlyste just denne pojke mer information om hur man hanterar eld. Det är angeläget att dessa barn som eldar mycket också vet hur eld hanteras på ett så ”säkert” sätt som möjligt.

Figur 13

Grad av fara som eld utgör enligt mödrarna till eleverna i årskurs 2, 5 respektive 8.

Vad gör du för att hindra att barnen leker med eld?

Flertalet föräldrar var inte särskilt oroade över barnens hantering av eld främst eftersom de inte ansåg att ungdomarna lekte med eld men också eftersom de hade tillit till deras kompetens (förnuft såväl som skicklighet). En dryg fjärdedel vägledde sina barn: ”...vi har öppen spis så de får träna på ett naturligt sätt”; ”...vi informerar dem hela tiden men särskilt till jul när det finns så mycket stearinljus”; ”...den öppna spisen och stearinljus är god träning för dem”; ”...det är svårt att hindra en fjortonåring att ha tändare...det får bli information”; ”...de har provat hemma med att hantera ljus ...inga problem”; ”...massor av information”; ”...förbud hjälper ju inte, det blir bara mer spännande då...så det får bli förmaningar mest och så information”; ”...han glömmer ofta tända ljus och är oförsiktig med eld...vad skall man göra? Det har hänt en hel del men vi kan bara förmana och informera”; ”...han är intresserad av eld...det händer att han eldar...han får tillsägelse och så informerar vi”. I den utsträckning som förbud eller kontroll förekom var det oftast som komplement till vägledning. Bara i enstaka fall utgjorde sådana metoder den enda förebyggande insatsen; ”...vi har inga ljus eller tändstickor framme och när vi har marschaller så står de i en speciell ställning...hon skall

alltid kladda med ljus så det går inte att ha det hemma”; ”...de vet att de inte får men vi gömmer ändå tändstickor och så”; ”...det är blankt nej om hon vill leka med ljus...det hände några gånger men vi har försökt stävja det”; ”...vi tjatar och tjatar”.

Det finns en påtaglig likhet i föräldrarnas frånvaro av oro inför barnens eldhantering i de olika åldersgrupperna. Det faktum att inte ens de föräldrar som vet om att barnen hanterar eld vådligt och där mycket allvarliga incidenter förekommit är särskilt oroliga antyder att deras hållning avspeglar ett visst förnekande. Föräldrarna behöver information såväl som stöd vad gäller hur barnens och ungdomarnas intresse för eld skall hanteras.

Ungdomarna i årskurs åtta – en sammanfattning

Intervjuer såväl som bildberättelser visar att ungdomarna har god förståelse för dels hur man eldar säkert och dels hur man släcker eld. De har också ett övergripande förebyggande perspektiv vilket de yngre eleverna saknar. Däremot tror många ungdomar att enstaka faktorer avgör om man kan hantera eld eller inte. Åldern är en sådan faktor, vinden är en annan. Diskussioner kring eldens komplexa karaktär är därför väsentlig. Eldhantering verkar däremot inte ha samma generella relevans jämfört med de yngre barnen och eldhanteringen har fått en tydligare social och praktisk innebörd. Däremot utgör spänningen ett inslag även i dessa fall (när trädgårdsavfall eldas eller ljus tänds för gemenskapen). Ungdomarnas berättelser belyser vikten av att framhålla att motivet bakom eldandet inte påverkar graden av fara. Det är lika farligt att elda trädgårdsavfall som att buselda. Vidare framstår det som angeläget att diskutera konsekvenser av olika agerande vid brand (att hämta hjälp, att lämna elden, att försöka släcka etc.). Ett tydligt könsrelaterat mönster har utvecklats i förhållande till eldhantering. Detta mönster visar att eldhantering förknippas med pojkar. Bildberättelserna handlade t e x nästan uteslutande om två pojkar (alltså även flickornas berättelser). Pojkarnas berättelser också om vådliga situationer där barnen tappade kontrollen över elden medan detta tema förekom relativt sällan i flickornas berättelser.

Diskussion

Studien visar att barnens kunskap om eldhantering och agerande vid brand inte är adekvat åldersanpassad. Barnen i årskurs två såväl som fem tenderar att dels förringa eldens farlighet och dels att överdriva den egna förmågan att hantera eld. Majoriteten barn i dessa båda årskurser är också inriktade mot att släcka en brand i en gardin. De yngre barnen skall först och främst rädda sig själv, något som inte är ett vanligt förslag från dessa barn. Båda åldersgrupperna visar också en överdriven och farlig tilltro till den egna förmågan att hantera eld ”bara man är försiktig”. Däremot framkom att barnen i årskurs fem har avsevärt bättre kunskap än de yngre om hur en sådan eld skall släckas. Relationen till eld förändras tydligt vid elva till tolv års ålder. Motivationen till att hantera eld är stark och nyfikenhet verkar vara den främsta drivkraften. Kunskap om eldens farlighet är inte alltid avskräckande. Barn som startar en eld och sedan lämnar den utan åtgärd är ett återkommande tema i dessa barns berättelser. Frågor som berör ansvar och moral framstår som väsentliga särskilt i elva, tolv års åldern när barnens förmåga att reflektera över etiska och moraliska frågor är relativt välutvecklade. En del föräldrar tycker sig också se ett nyvaknat intresse för eld i denna åldersgrupp. Det är troligare att intresset existerat tidigare utan föräldrarnas kännedom men att det snarare accentueras och/eller ändrar karaktär. Detta innebär att föräldrarna behöver stöd i hur de skall hantera detta intresse. En del barn nu ställer krav på ett mer vuxet förhållningssätt visavi eld t e x genom att tillåtas ha stearinljus på rummet. Barn i dessa åldrar har svårt att hantera akuta situationer på grund av att den kognitiva bearbetningen av information inte ännu är tillräckligt snabb (Plude, Enns & Brodeur, 1994). Barn bör alltså inte ges ansvar för eld i dessa åldrar. Vidare identifierades ett könsdifferentierat mönster som visar att flickor har ett mer ansvarsfullt förhållande till eld än pojkar. Detta gäller oberoende av ålder. En sådan skillnad när det gäller benägenhet att leka med eld framträder däremot först vid fjorton års ålder (sannolikt sker detta vid pubertetens inträde). Ungdomarna förknippar eldlek med pojkar men inte med flickor. Tidigare verkar pojkar och flickor lika benägna att leka med eld. Vidare visar barnens berättelser hur rädslan för bestraffning har avgörande betydelse för att de avhåller sig från att larma eller hämta hjälp vid bränder som de själva orsakat. Det framkommer också tydligt att kunskap om eldens farlighet inte avhåller barnen från eldlekar. Detta bekräftar vikten av att lära barn hur man hanterar eld (särskilt bland barnen i mellanstadiet). I dessa sammanhang måste farorna med eldhantering fokuseras och skadeverkningarna tydliggöras. Föräldrarnas benägenhet att bagatellisera (eller att blunda för) barnens eldhantering bekräftar resultaten från tidigare studier (Terjestam & Rydén, 1996). Effekten blir en frånvaro av systematisk handledning av barnen i eldhantering. Möjligtvis är eld en så skrämmande företeelse att föräldrarna förväxlar barns ”eldlekar” med pyromani och då också allvarliga störningar. Information om barns lek med eld i det moderna samhället skulle då kunna bidra till en öppnare hållning i förhållande till problemet.

Referenslista

- Case, R. (1999). Conceptual development. In *Developmental psychology: achievements and prospects*. Edited by Bennett, M., Psychology Press, Philadelphia. pp 36-54.
- Denscombe, M. (1998). *Forskningshandboken*. Studentlitteratur, Lund.
- Dworetzky, J.P. (1995). *Human Development. A life span approach*. West Publishing Company, New York.
- Fischer, K.W. & Bidell, T.R. (1998). Dynamic development of psychological structures in action and thought. In *Handbook of child psychology: Vol. 1. Theoretical models of human development (5th ed.)*. Edited by Damon, W. and Lerner, R.M. Wiley, New York. pp 467-561.
- Flavell, J.H., Miller, P.H. & Miller S.A. (1993). *Cognitive Development (3rd ed.)*. Prentice Hall, Englewood Cliffs.
- Harré, N. (2000). Risk evaluation, driving, and adolescents: a typology. *Dev Rev* 20, 206-226.
- Hwang, P. & Nilsson, B. (1996). *Utvecklingspsykologi. Från foster till vuxen*. Natur och kultur, Stockholm.
- Kafry, D. (1980). Playing with matches: children and fire. In *Fires and Human Behaviour*. Edited by Canter, D., John Wiley & Sons Ltd, New York. pp 47-61.
- Kail, R. & Salthouse, T.A. (1994). Processing speed as a mental capacity. *Acta Psychol (Amst)* 86, 199-225.
- Kolko, D.J. (1985). Juvenile firesetting: a review and methodological critique. *Clinical Psychology Review* 5, 345-376.
- Plude, D.J., Enns, J.T. & Brodeur, D. (1994) A development of selective attention: a life-span overview. *Acta Psychol (Amst)* 86, 227-272.
- Showers, J. & Pickrell, E. (1987). Child firesetters: a study of three populations. *Hosp Community Psychiatry* 38, 495-501.
- Terjestam, Y. (1996). Flickors och pojkers lek med eld. Betydelsen av motiv och självbild. *FoU-Rapport P21-146/96*, 1-14, Räddningsverket, Karlstad.
- Terjestam, Y. & Rydén, O. (1995a). Eldlekar och eldsanläggelse bland 7-16 år gamla barn. Frekvenser och utvecklingsmönster i en normalpopulation. *FoU-Rapport P21-109*, 1-27, Räddningsverket, Karlstad.
- Terjestam, Y. & Rydén, O. (1995b). Varför leker barn med eld? Samband mellan eldlekar, motiv och självbild hos 736 grundskoleelever. *FoU-Rapport P21-108/95*, 1-22, Räddningsverket, Karlstad.
- Terjestam, Y. & Rydén, O. (1996). Eldlekar bland barn och ungdomar: en intervjubaserad studie av barn och deras mödrar. *FoU-Rapport P21-160/96*, 1-28, Räddningsverket, Karlstad.
- Terjestam, Y. & Rydén, O. (1998). Group versus solitary fireplay: a study of 12 year old school children. *FoU Rapport P21-220/98*, Räddningsverket, Karlstad.
- Terjestam, Y. & Rydén, O. (1999). *Att leka med elden*. Räddningsverket, Karlstad.
- Wooden, W.S. & Berkey, M.L. (1984). *Children and arson*. Plenum Press, New York.

Räddningsverket, 651 80 Karlstad
Telefon 054-13 50 00, fax 054-13 56 00. Internet <http://www.srv.se>

Beställningsnummer P21-414/02. Fax 054-13 56 05
ISBN 91-7253-179-7